

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
EKONOMİK KALKINMA VE BÜYÜME BİLİM DALI

İKTİSAT TEORİSİNDE KAR
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Ahmet Deniz BOZKURT

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İşaya ÜŞÜR

Ankara - 2012

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
EKONOMİK KALKINMA VE BÜYÜME BİLİM DALI

İKTİSAT TEORİSİNDE KAR
YÜKSEK LİSANS TEZİ

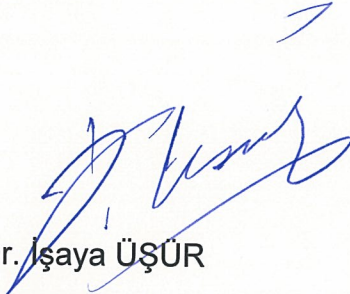
Hazırlayan
Ahmet Deniz BOZKURT

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İşaya ÜŞÜR

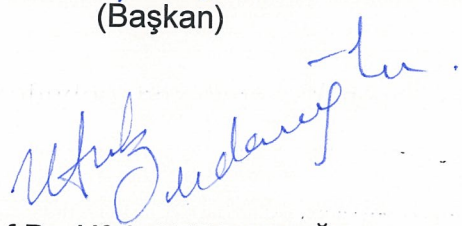
Ankara - 2012

ONAY

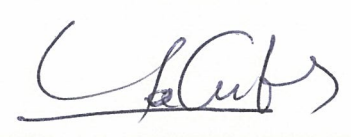
Ahmet Deniz Bozkurt tarafından hazırlanan “İktisat Teorisinde Kar” başlıklı bu çalışma, 26.12.2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İktisat /Ekonomik Kalkınma ve Büyüme dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof.Dr. İşaya ÜŞÜR
(Başkan)

Prof.Dr. Ufuk SERDAROĞLU

Yrd.Doç.Dr. Altuğ YALÇINTAŞ

ÖZET

BOZKURT, Ahmet Deniz. İktisat Teorisinde Kar, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.

Bu çalışmada iktisat teorisinde kar kavramı üzerine odaklanılmıştır. Kar, iktisat teorisi içerisinde kapitalist sistemin işleyişi ve istikrarı açısından önemli bir değişken olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda kar, bölüşüm teorisi içerisinde yer alan önemli bir gelir grubunu da temsil etmektedir. Karın önemi bu şekilde ifade edilebilirken bu çalışma içerisinde klasik, Marksist ve neoklasik iktisadi düşünce okullarının kara bakış açıları değerlendirilecektir.

Klasik iktisadi düşünce, karı, emek değer teorisi çerçevesinde sermaye birikimi ve iktisadi gelişme sürecinin önemli bir kaynağı görmekte ve bu anlamda karın kapitalist sistem içerisindeki önemine vurgu yapmaktadır. Çalışma kapsamında incelenen diğer bir görüş olan Marksist iktisadi düşüncede kar, kaynağını artı değerden almakta ve kapitalist sistemin işleyişi gereği, artı değer kaynağı ise üretim sürecinde kullanılan emeğin çalışma süresi ile emek gücünün devamını sağlamak için gereken ücret arasındaki farktan ortaya çıkmaktadır. Marksist iktisadi düşünce, klasik emek değer teorisinin çelişkilerinden yararlanarak kapitalizmin mübadele yasalarının emek ürününün tümünün emeğe gitmesini önlediğini ve karın kaynağı olan artı değer kapitalist tarafından ele geçirildiğini öne sürmüştür.

Klasik ve Marksist iktisadi düşüncedeki toplumsal sınıf kavramı, neoklasik iktisadi düşüncede yerini bireye bırakmıştır. Neoklasik iktisadi düşüncenin analiz birimi olan bireyler iki temel ekonomik olgudan tüketim kararı aldıklarında tüketici, üretim kararı aldıkları zaman ise üretici olarak ortaya çıkmakta, böylelikle, klasik ve Marksist iktisadi düşüncenin analiz birimi olan sınıflar ve üretim kesimlerinin yerini tüketici ve üretici ayrımı ile bireysel tüketim ve üretim kararları almaktadır Neoklasik iktisadi düşünce, toplumu, bir bireyler toplamı olarak görmüş ve bununla birlikte klasik emek

değer teorisinin yerine de fayda değer teorisini geliştirerek iktisadi düşünce içinde yeni bir yaklaşım benimsemiştir. Neoklasik iktisadi düşünce için vurgulanması gereken önemli bir nokta, klasik ve Marksist iktisadi düşünceden farklı olarak faiz ve kar gelirlerini birbirinden ayrılmış olmasıdır. Neoklasik iktisadi, her üretim faktörünün üretime yaptığı katkıya eşit getiri sağladığını, bunun hakça bir paylaşım olduğunu, belirli varsayımlar altında toplam ürünün bütün girdiler arasında paylaşıldığını, geriye hiçbir artık kalmadığını gösteren bölüşüm kuramını kurmaya çalışmışlardır. Kar, neoklasik iktisadi düşüncede girişimcinin üretim süreci sonunda elde ettiği geliri ifade etmektedir ve bu anlamda girişimcinin üretime yaptığı katkıya eşit olduğu da neoklasik bölüşüm teorisi çerçevesinde söylenebilir.

Anahtar Sözcükler

1.Bölüşüm

2.Kar

3.Artı Değer

4.Emek değer teorisi

5.Fayda değer teorisi

ABSTRACT

BOZKURT, Ahmet Deniz. Profit in Economic Theory, MSc Thesis, Ankara, 2012.

This study focuses on the concept of profit in economic theory. In economic theory, Profit considered as an important variable for the stability of the functioning of the capitalist system. And also profit represents an important income category in the distribution theory. Expressed in this way of the importance of profit, in this study, classical, marxian and neoclassical approaches of profit will be evaluated.

According to classical economic thought, profit, capital accumulation and economic development process within the framework of the labor theory of value is an important source of capitalist system. Another school of economic thought, which is analyzed through the study of Marxist economic thought, profit, which surplus value takes the source of the functioning of the capitalist system, by source of surplus value of labor used in the production process in order to ensure the continuity of work time and labor power arises from the difference between the fee. Marxist economic thought, taking advantage of the contradictions of the classical labor theory of value, the product of all the labor laws of capitalism, labor exchange, which is the source of surplus value by the capitalist to go and abdomen prevents suggested seized.

The concept of social class in classical and marxian economic thought had left the individual in neoclassical economic thought. In neo-classical economic thought individuals, who is the unit of analysis, when they decided two basic economic phenomenon of consumption or production, the producers have decided to come out at the time, so that the classical and Marxist economic thought, which is the unit of analysis classes and segments of the location of production and individual consumption and production distinction between consumer and producer are the decisions of the neoclassical economic thought, society, seen as the sum of the individuals, and with it the theory of the classical labor theory of value instead of the value of money has adopted a new approach in developing the economic thought. An important point that should be emphasized in order to neoclassical economic thought, classical and Marxist economic thought is separated as distinct from the interest and profit incomes. Neoclassical economics, provides a return equal to the contribution of each factor of production to production, a share that is equitable, under certain assumptions the total product divided among all the entries back, showing that there is no longer tried to establish a theory of distribution. Profit, in neo-classical economic thought, seems to be gain of the entrepreneur at the end of the production process; and in this sense refers to the income from the entrepreneur's contribution to production can be said to be equal within the framework of the neoclassical theory of distribution.

Key Words:

1.Distribution

2.Profit

3.Surplus Value

4.Labour- Theory of Value

5.Utility Theory of Value

ÖNSÖZ

İktisadi düşünce tarihi ya da ekonomi politik üzerine akademik çalışmalarda bulunan kişiler, her şeyden önce bazı seçicilik ilkesine sahip olmalıdır. İktisat teorisinin başlangıcı sayılan Adam Smith'in "*Ulusların Zenginliği*" kitabının yazıldığı 1776'dan bu yana geçen iki yüz yıldan fazla bir süredir yüzlerce iktisat düşünürü, iktisat teorisi ve kapitalizm üzerine çok sayıda kitap ve makale yazmıştır. Ancak, bununla birlikte, kapitalist gelişme süreci içerisinde karın incelenmesini ve karın iktisadi düşünce tarihi içindeki önemini konu alan pek az sayıda kitaba rastlamak mümkündür.

Elinizdeki çalışma iktisat yazınında, gerek tarihsel gerekse de kavramsal olarak çok fazla irdelenmeyen kara dair eksikliği giderme sürecine bir nebze olsun katkıda bulunabilirse amacına ulaşmış sayılacaktır. Tez sürecinde katkılarını benden hiçbir zaman esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. İşaya ÜŞÜR'e teşekkürlerimi sunarım. Bununla birlikte tezin savunma süreci içerisinde geliştirdikleri yaklaşımlar ve sundukları katkılarla da jüride yer alan Prof. Dr. Ufuk SERDAROĞLU ve Yrd. Doç.Dr. Altuğ YALÇINTAŞ'a da teşekkürü bir borç bilirim. Her tez yazarı gibi bu tezin yazarı da, tez yazım süreçlerinin zorluklarından kendisine düşen payın ortalamanın üzerinde olduğuna inanmaktadır. Zamanın etkisine bırakılıp unutulmak istenen bu zorlukların aşılmasında ve her daim verdiği destek ve gösterdiği özveri ile yoluma devam edebilmemi sağlayan Dr. Ahmet Arif EREN'e de ayrıca teşekkür ederim.

Anıl Başaran, Yeliz Sarıöz Gökten, Esra Hasdemir, Ebru Işık, Metin Saraçoğlu, Havva Serim ve N.Hande Sevgi, dostlukları ve bilgi birikimleri ile hep yanımdaydılar. Her birine teşekkür ederim. Ayrıca bilimsel eser verme sürecinde sık rastlanan, benim de bolca nasiplendiğim güçlüklerde bana destek olan ve çalışmanın her aşamasında görüşlerini benimle paylaşan o güzel insan Kıymet Dolaner'i de burada anmadan geçemeyeceğim. Bütün bunları yanı sıra tez içindeki muhtemel eksiklik ve hatalardan tabiatıyla sadece ben sorumluyum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
KISALTMALAR DİZİNİ	iv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM KLASİK İKTİSADİ DÜŞÜNCEDE KAR

1.1. Adam Smith ve Kar Teorisi.....	8
1.1.1.Adam Smith'in İktisadi Düşüncesi: Temel Kavram ve Süreçler.....	8
1.1.2. Adam Smith'in Kar Teorisi.....	14
1.2. David Ricardo ve Kar Teorisi.....	18
1.2.1.Ricardo İktisadının Tarihsel Gelişimi.....	18
1.2.2.Ricardo İktisadında Karın Yeri.....	22
1.2.2.1.Rant.....	23
1.2.2.2.Ücret.....	25
1.2.2.3.Kar.....	26

İKİNCİ BÖLÜM KARL MARX'IN ARTIK DEĞER (KAR) TEORİSİ

2.1. Marx'ın Değer Teorisi.....	31
2.2. Marx'ın Artı – Değer Teorisi.....	36
2.3. Kar ve Birikim Süreci.....	43
2.4. Kar Oranlarının Düşme Eğilimi.....	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEOKLASİK İKTİSADİ DÜŞÜNCEDE KAR

3.1. Neoklasik İktisadın Tarihsel Gelişimi	53
3.2. Neoklasik İktisatta Gelir Dağılımı (Bölüşüm Teorisi) ve Kar.....	58
SONUÇ.....	65
KAYNAKÇA.....	74
ÖZET.....	83
ABSTRACT.....	85

KISALTMALAR DİZİNİ

çev. : Çeviren

der. : Derleyen

ed. : Editör

no : Number (Sayı)

ss. : Sayfa Sayısı

vol. : Volume (Cilt)

GİRİŞ

İktisat teorisinin başlangıcından bu yana en temel konularından bir tanesi, üretim süreci sonrasında yaratılan mal ve hizmetlerin üretim faktörleri arasında dağıtımının nasıl gerçekleşeceğinin tayin edilmesidir. Üretim sürecine katılan söz konusu üretim faktörlerinin ortaya çıkan değer artışlarını kendi aralarında nasıl bölüşecekleri iktisadi, toplumsal ve siyasal boyutları bulunan çok yönlü ve karmaşık bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. İktisadi düşünce tarihi içerisinde Fizyokratik iktisadi düşünceden Neoklasik iktisadi düşünceye varıncaya dek pek çok görüş, kaynak dağıtımı konusu üzerinde duragelmıştır. Ancak bölüşümün normatif bir nitelik arz etmesi yönü ile evrensel ve süreklilik anlamında tek bir bölüşüm teorisinin oluşmadığı görülmekte ve bununla birlikte bugün bile iktisat teorisi içerisindeki tartışmalı niteliğini koruduğu gözlenmektedir.

İktisat teorisinin gelişimi ile birlikte iktisatçılar, toplumsal ürünün, üretime katılan üretim faktörleri açısından nasıl ve ne şekilde bölüşüldüğü ile ilgilenmeye başladılar. Bölüşümün sistematik anlamda ilk örneği, 17. yüzyıla denk gelmektedir. 17. yüzyılda bölüşüm kavramı üzerinde duran ilk bilimsel iktisadi düşünce okulu olan Fizyokratlar, toplumu üç sınıflı bir yapıda görmüş, yaratılan net gelirin (toplam ürünün) söz konusu sınıflar arasında nasıl bölüşüldüğünü incelemişler ve net ürünün arttırılması için, diğer bir deyişle, iktisadi büyümenin sağlanması için hangi politikaların uygulanması gerektiğini belirlemeye çalışmışlardır.

18. yüzyılda klasik iktisadi düşüncenin ortaya çıkması ile bölüşüm ile ilgili konular, ekonomi politiğin temel sorunu haline gelmeye başlamıştır. Özellikle, David Ricardo, bölüşüm konusunu ön planda tutmuş, hatta ekonomi politiğin temel amacını, ülke içinde yaratılan toplam ürünün, toplumun üç temel sınıfı (kapitalistler, toprak sahipleri ve işçiler) arasındaki bölüşümünü belirleyen yasaların belirlenmesi olarak vurgulamaktadır (Ricardo, 2008: 1). Klasik iktisadi düşünce çerçevesinde bölüşümün önemli bir inceleme alanı haline gelmiş ve bölüşümü, geliştirdikleri emek değer kuramı ile açıklanmıştır.

Bölüşüm konusunun klasik iktisadi düşünce dışında, Marx'ın iktisadi düşüncesi içerisinde de önemli bir yeri vardır. Marx'ın bölüşüm teorisi içerisinde ele aldığı temel sorun, kapitalist üretim ilişkileri içinde bölüşümün, emeğin yarattığı değerden kaynaklı toplumsal ilişkiler bağlamında belirlenmesidir. Bu ilişkiler, Marx'a göre, kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki bölüşüm mücadelesi çerçevesinde açıklanmaktadır ve bu açıklanırken klasik emek değer kuramına dayandırılarak yapılır. Marx, bölüşüm sorununu esas olarak değer sistemi içinde ele alır. Klasik iktisadi düşünce ile önemli ölçüde farklı yaklaşımlar geliştirmesine rağmen Marx, bölüşümün temelinde yatan değerini esasını, tıpkı klasik iktisatçılar gibi emek ile açıklar. Marx'ın emek değer kuramı, bu anlamda, bir yandan üretilen metaların mübadele değerini saptarken, diğer yandan değerini sınıfsal bir temele göre nasıl bölüşüldüğünü de göstermektedir.

Neoklasik (marjinalist) iktisadi düşünce içinde öne çıkan fayda değer kuramı, klasik emek değer kuramının yerine geçtiği görülmektedir. Bu bağlam içerisinde neoklasik iktisatçılar, geliştirmiş oldukları marjinal fayda ilkesinin (kavramının) rekabetin geçerli olduğu piyasa koşullarında mübadele değerini belirlediğini, mübadele değerinin kaynağının da fayda olduğunu öne sürmüşlerdir. Neoklasik iktisadi düşünce içerisinde faydanın öne çıkması, bölüşüm olgusuna bakış açısının da değişmesine yol açmıştır. Buna göre neoklasik iktisadi düşüncede bölüşüm, faktör fiyatlandırması sorunu olarak ortaya çıkmakta ve fiyat teorisinin bir alt dalı olarak incelenmektedir. Gerek klasik gerek Marksist iktisadi düşüncede bölüşüm, fiyatlara göre önceliğe sahip olmakta ve üretim koşullarının tarihsel ve toplumsal çerçevesinden temel almaktadır. Buna karşılık neoklasik iktisadi düşünce bölüşümü bir fiyatlandırma sorunu olarak ele almaktadır. Böylece, neoklasik iktisadi düşünce içerisinde değer ve bölüşüm kuramları birleşmekte, ancak bu birleşmede bölüşüm sorunu, klasik ve Marksist iktisadi düşüncenin aksine, anlamını yitirmektedir. Üretim süreci içinde üretim faktörleri, neoklasik iktisadi düşünceye göre üretime sağladıkları katkı kadar pay almaktadırlar. Bu anlamda kar, ücret ve rant, sırasıyla sermaye, işgücü ve toprağın üretime sağladıkları katkının karşılığı olarak ifade edilebilmektedir. Bölüşümün bu niteliğinden hareketle, bu yaklaşımda üretim faktörlerinden birinin diğerini sömürmesi de söz konusu olmaktan çıkmaktadır.

Bölüşümün klasik, Marksist ve neoklasik iktisadi düşünce ile birlikte bu çalışmanın merkezinde, bölüşüm içindeki önemli bir değişken, kar yer almaktadır. İktisat teorisi içerisinde kar, analitik düzeyde önem taşımaktadır. İktisat teorisinin büyük bir kısmı, üretim, sermaye birikimi ve bölüşümden hareketle kar ile açıklanmaktadır. Bu çerçevede kar, hem kapitalizmin işleyişi açısından, hem de teorik düzlemde yer alan iktisadi düşünce okullarının ele alış biçimleri yönünden önem taşımaktadır. İktisadi düşünce okullarının karı ele alış biçimleri, karın daha çok bölüşüm teorisinin bir değişkeni konumunda olmasından kaynaklanmaktadır. Klasik, Marksist ve neoklasik iktisadi düşünce çerçevesinde karı ele almak, söz konusu iktisadi düşünce okullarının kara olan yaklaşımlarındaki benzerlikleri ve/veya farklılıkları ortaya koymak, bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Bu çerçevede, literatürdeki iktisat teorisi ve kar ile ilgili yapılan çalışmalar, gelir dağılımı bakımından ele alınmış ve kantitatif yönü ağır basan bir gelişme göstermiştir. Bu çalışma, temel olarak, iktisat teorisi ve kar arasındaki ilişkiyi, farklı iktisadi düşünce okullarının kara bakış açılarını irdelemesi yönüyle iktisat teorisinin tarihsel gelişimine daha çok vurgu yapmaktadır.

İktisat teorisi açısından kar, kapitalizmin tarihsel gelişimi ile birlikte giderek önem kazanan bir kavram haline gelmiş; üretim, sermaye birikimi ve bölüşümün önemli bir belirleyicisi olmuştur. Karın önemini belirten Shaikh (1985: 83), karın kapitalist sistem içerisindeki önemi ve konumunu, “Kar kapitalist sistemin kalbidir, ruhudur. Kapitalistler, düşlerinde karı görür, gerçek yaşamda karın yasalarına göre yargılanırlar. Tüm sistemin temeli karda yatar. Mümkün olduğu kadar çok kar etmek için, tekil kapitalistler sürekli olarak iki cephede birden savaş vermek zorundadır: emek sürecinde işçilere karşı; Pazar savaşında öteki kapitalistlere karşı.” biçiminde ifade etmektedir.

Karın tarihsel gelişiminin iktisadi düşünce açısından ele alınışını temel alan bu çalışmanın birinci bölümü, klasik iktisadi düşünce açısından karın yeri ve önemini incelemeye ayrılmıştır. Klasik iktisadi düşünce içinde, klasik iktisadın kurucusu olarak kabul edilen Adam Smith ve klasik iktisadın Adam Smith’ten sonra gelen ve

sistematik bir çerçeveye oturmasına katkıda bulunan David Ricardo'nun görüşlerine yer verilecektir. Klasik iktisat içerisinde karın ortaya çıkışı, bir artık olarak görülmekte; bununla birlikte kar, sermaye birikimi yolu ile iktisadi gelişme sürecinin temel belirleyicisi konumundadır. Bu belirleyicilik, Adam Smith'in karı incelemesinde daha çok vurguladığı görülmekte, buna karşın David Ricardo'nun kara bakışı, genel anlamda yukarıda belirtildiği gibi ekonomi politiğin amacına uygun olarak Smith'in ortaya koymuş olduğu yaklaşımları temelde kabul eden, ancak iktisadi gelişme süreci açısından vardığı sonuç itibarıyla Smith'ten farklılaşan bir şekilde ele aldığı görülmektedir.

İkinci bölümde, Karl Marx'ın kara bakışı ele alınacaktır. Marx, klasik iktisatçıların kullanmış olduğu emek değer kuramından yararlanarak kapitalist üretim koşulları içerisinde emeğin, artı değerın kaynağı olduğunu ileri sürmüştür. Marx'a göre karın kaynağı artı değerdir. Yine Marx'a göre kapitalist birikimin kaynağı kardır; kar beklentisi kapitalistlerin yatırımlarını etkileyen temel unsurdur. Kapitalisti üretmeye, yatırım yapmaya sevk eden şey, kar elde etme gayesidir. Marx, karın mallar arasındaki değişimin eşit olmaması nedeniyle ortaya çıkmadığını, aksine, kendi çabasının eşit değişim halinde karı açıklamak olduğunu ve bu yapılmadığı takdirde karın hiçbir zaman açıklanamayacağını belirtmektedir. Dolayısıyla, Marx'ın artık değer kuramı, onu kar haddi kuramına götürmekte ve malların içerdiği işgücü zamanı ile işgücünün değeri arasındaki fark aynı zamanda karı belirlemektedir (Akyüz,2009:66-68). Bu anlamda Marx'ın, başlangıçta klasik iktisatçıların ele aldığı temel kavram ve yaklaşımları kullanarak karın kaynağını, klasik iktisatçılardan farklı bir biçimde açıkladığı söylenebilmektedir. Marx, Brewer (1997:2)'e göre üretim sürecinin artık yarattığını gösterirken, bu artığın sadece emeğe atfedilebileceğini göstermiştir.

Neoklasik iktisadi düşüncenin karı ele alışının inceleneceği çalışmanın üçüncü ve son bölümünde, klasik ve Marksist iktisadi düşüncelerde yer aldığı gibi neoklasik iktisadi düşüncede toplumun sınıflara ayrılması durumu söz konusu olmayacaktır. Bununla paralel bir biçimde, Neoklasik iktisadi düşüncenin en önemli niteliği, iktisadi

olguları toplumsal yapı ve ilişkilerden bağımsız olarak ele almasıdır. Bu yaklaşımın vurguladığı temel görüş, ücret ve karın işgücü ve sermayenin kıtlık fiyatları olduğu ve üretimin teknik koşulları ile faktör arzlarının göreceli kıtlığına göre belirlendiğidir. Bununla birlikte, neoklasik bölüşüm kuramı ve karın incelenmesi neoklasik iktisatçıların incelenmesi yoluyla değil, neoklasik bölüşüm kuramı ve karın bir bütün olarak incelenmesi söz konusu olacaktır. Bu anlamda Neoklasik iktisadi düşünce çerçevesinde bu bölüm içerisinde üretim faktörü olarak girişimci üzerinde durulacak, girişimcinin iktisadi anlamda tanımlanması ve üretim sürecinde elde ettiği kazancın ele alınması söz konusu olacaktır. Bu bağlamda kar ile faiz ayrı bir gelir kategorisi olarak değerlendirilecek, sınıfsal gelir paylarından ziyade daha çok gelir dağılımı içinde karın incelenmesi söz konusu olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KLASİK İKTİSADİ DÜŞÜNCEDE KAR

Dönem olarak 18.yüzyıl sonları ve 19.yüzyıl başları, başta İngiltere olmak üzere, birçok Batı Avrupa ülkesinin önemli ekonomik ve politik değişmelere sahne olduğu bir çağdır. Klasik iktisadi düşünce de, yaşanan bu gelişmelere paralel olarak 18.yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış ve 19.yüzyılın sonlarına dek varlığını sürdürmüştür.

Klasik iktisadi düşüncenin başlangıcı Adam Smith'in kaleme almış olduğu "*Ulusların Zenginliği*" isimli eserinin yayımlandığı 1776 yılı, bitişi de John Stuart Mill tarafından yazılan "*Ekonomi Politikinin İlkeleri*" isimli eserinin yayımlandığı 1873 yılı belirlenebilir. Bu açıdan bakıldığında, klasik iktisadi düşüncenin yüz yıl gibi uzun bir süre boyunca varlığını sürdürdüğü görülmektedir (Roncaglia, 2005:121). Klasik iktisadi düşünce, temel olarak bir piyasa ekonomisinin nasıl çalıştığını sistematik bir biçimde incelemiştir. Bununla birlikte klasik iktisadi düşünce çerçevesinde Adam Smith'e göre ekonomi politikanın temel amacı, ulusların zenginliğinin niteliği, nedenleri ve zaman içerisindeki değişimini incelemektir. Buna karşılık David Ricardo'ya göre ekonomi politikanın temel amacı olarak bölüşümün ön plana çıktığı söylenebilir. Adam Smith'in temellerinin attığı, David Ricardo'nun teorik altyapısını kurarak formüleştirdiği klasik iktisadi düşünce içerisinde temel olarak üçlü toplumsal sınıf yapısı mevcuttur: dönemin koşulları göz önüne alındığında hızla gelişen sınai üretimi gerçekleştiren kapitalist sınıf, başta toprak olmak üzere doğal kaynakları ellerinde bulunduran toprak sahibi sınıf ve emek gücünün sahibi işçi sınıfı olarak sıralanabilir. Kapitalistlerin üretime yaptıkları katkı karşılığında kar, toprak sahipleri rant ve işçiler ise ücret almaktadır.

Sermaye birikimi klasik iktisadi düşünce içerisinde bölüşüm ve iktisadi gelişmenin temelinde yer alan önemli bir kavramdır. Sermaye birikimi, sermaye miktarında görülen artışlar, iktisadi gelişmenin temeli olup klasik iktisadi düşünce içerisinde artık kavramı önemli bir yer teşkil etmektedir. Artık (net ürün), bu anlamda üretim sürecinde yaratılan toplam ürün miktarından üretimi devam ettirmek ya da diğer bir deyişle yeniden üretimi sağlamak için gerekli olan tüketim çıkarıldığında geriye kalan olarak ifade edilebilir. Bu anlamda artığın, klasik iktisadi düşünce çerçevesinde, fiziksel bir net ürüne tekabül ettiği söylenebilir. Gerekli tüketim içerisinde ise işçinin yaşamını sürdürmesi için gerekli ücret malları ve sermayenin aşınma payı (amortisman) yer almaktadır. Artığa ulaşmak için aynı zamanda üretim sürecinde kullanılan ara malların da hesaba katılması gerekmektedir. Dolayısıyla artık, bu çerçevede ücret dışı ödemelerin kaynağıdır ve rant ile kar içermektedir. Bu anlamda kar, üretim sürecinde üretilen toplam üründen ücret ve rant ödemeleri yapıldıktan sonra geriye kalan gelir olarak ifade edilebilir. İşçiler, yaşamsal faaliyetlerini sürdürmek için gerekli olan ücretin tamamını tüketmekte, bununla birlikte toprak sahipleri sınıfı da, lüks tüketimi de içerecek şekilde rantın tamamını tüketime harcamaktadır. Rant ve ücretten sonra geriye kalan kar, dolayısıyla tasarrufun ve yatırımın, diğer bir deyişle sermaye birikiminin ana kaynağı olarak görülmektedir.

Klasik iktisadi düşünce çerçevesinde her malın üretiminde elde edilen kar oranlarının eşitlenme eğiliminde olması, serbest rekabet ilkesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Burada uzun dönemde eşitlenen tek bir kar düzeyinden söz edilmektedir. Buna göre, herhangi bir sektörde oluşan kar oranı diğer sektörlerdeki kar oranından fazla ise, kapitalist, kar oranı yüksek olan sektöre yönelir ve sermayenin kar oranı yüksek olan sektöre aktarılması sonucu o sektörde bir arz fazlası oluşur ve sektörün ürettiği malın fiyatı düşer¹. Fiyatların düşmesi ise, kar oranını düşürür ve karda yaşanan bu düşüş, diğer sektörlerin kar oranına ulaşana

¹ Arz fazlası kavramının yukarıda anlatılanlar çerçevesinde söz konusu olabilmesi için söz konusu sektördeki talebin sabit varsayılması gerekmektedir.

kadar devam eder. İşte bu mekanizmanın çalışmasını ve kar oranının eşitlenmesini sağlayan temel etmen, serbest rekabettir (Kazgan, 2006:102).

1.1.ADAM SMITH VE KAR TEORİSİ

1.1.1. Adam Smith'in İktisadi Düşüncesi : Temel Kavram ve Süreçler

Adam Smith(1723 – 1790), *Ulusların Zenginliği*² isimli eseri ile ekonomi politiğin ve Klasik İktisadi Düşünce'nin kurucusu olarak kabul edilmektedir. 1776 yılında yayımlanan *Ulusların Zenginliği*'nde Smith, bir yandan ekonomi politiğin bilim haline gelmesini sağlayan ilke ve görüşleri belirlerken, diğer yandan da Klasik İktisadi Düşünce'nin temel prensiplerini ortaya koymaya çalışmıştır.

Ulusların Zenginliği, esas olarak bir ulusal ekonominin nasıl çalıştığını, üretim ve gelir düzeyinin nasıl belirlendiğini ve zaman içinde nasıl değiştiğini incelemektedir. Bu bakımdan Smith'e göre ekonomi politiğin temel amacı, ulusların zenginliğinin niteliği, nedenleri ve zaman içerisindeki değişimini belirleyen etmenleri incelemektir.

Adam Smith, *Ulusların Zenginliği* isimli eserini tamamladığında, eser temel olarak beş kitaptan oluşmaktadır: Birinci kitap, emeğin üretken güçlerinde görülen gelişmenin nedenlerini, fiyatların nasıl belirlendiğini ve üretilen ürünün toplumun çeşitli sınıfları arasında nasıl bölüştüğünü incelemeye ayrılmıştır. İkinci kitap, sermaye stokunu tanımlamakta, sermaye stokunun nasıl biriktiğini ve kullanım biçimlerine göre faaliyete geçirdiği değişik emek miktarlarının ne kadar ve ne nitelikte olduğunu araştırmaktadır. Üçüncü ve dördüncü kitaplar, Roma İmparatorluğu'ndan Smith'in yaşadığı döneme kadar olan iktisadi olaylar ve iktisadi düşüncüyü ele

² SMITH, Adam, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Indianapolis: Liberty Press, 1976; SMITH, Adam, *Ulusların Zenginliği*, çev. A.Yunus, M.Bakırcı ve M.T.Akad, İstanbul:Alan Yayınları, 2004.

almaktadır. Beşinci ve son kitap ise, ülkelerin kamu harcamaları ve gelirleri, yani ülkelerin mali sorunları ile ilgilidir.

Ulusal bir ekonominin nasıl çalıştığı, iktisadi gelişmenin var olduğu bir ortamda ele alınıp incelendiği için ortaya konan analiz, dinamik bir yapı gösterir. Smith'in ve genel olarak klasik iktisadi düşüncenin çerçevesinde önemli olan noktalardan biri, zaman ve değişim kavramlarının ön plana çıkmasıdır. Diğer bir deyişle, genel anlamda Klasik İktisadi Düşünce'nin, özel olarak ise Smith'in iktisadi düşüncesi, söz konusu kavramları içermesi yönüyle dinamik³ bir nitelik taşımaktadır. Burada değişim, zaman içerisinde, düzenli ve yavaş bir biçimde gerçekleşerek, iktisadi düzeni bozacak sonuçların ortaya çıkmasına olanak sağlamamaktadır. Bu düzen içerisindeki iktisadi sürecin en önemli kavramı ise "işbölümü" olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ulusların Zenginliği'nin birinci kitabının ilk bölümü "İşbölümü Üzerine" başlığını taşımaktadır. Smith'e göre emeğin üretken güçlerinde görülen artışlar, temel olarak işbölümünde ortaya çıkan gelişmelere bağlı bir nitelik göstermektedir. Bu önemi Smith, şu cümle ile ifade etmektedir:

"Emeğin üretim gücündeki en büyük gelişmenin ve emek harcarken gösterilen ya da yönlendirilen ustalık, beceri ve muhakeme yeteneğinin büyük bir bölümünün işbölümü sonucu ortaya çıktığı anlaşılmaktadır." (Smith, 2004:17)

İşbölümünün, kavramsal düzeyde ilk defa Smith tarafından kullanıldığını söylemek olanaksızdır, yani işbölümü, ilk defa Smith tarafından öne sürülerek tartışılmamıştır.

³ Smith'te ulusal ekonominin nasıl çalıştığı, iktisadi gelişme ortamında ele alınıp incelendiği için ortaya konan düşünme biçimi ya da analiz, dinamik bir nitelik gösterir. Analizin dinamik niteliği ya da dinamik analiz, statik analize göre mantıksal mükemmellikten uzaktır. Sistemin çalışması, nedensel etkileşimin söz konusu olduğu bir model üzerine oturtulmak istenirse, dışarıdan bazı değişkenlerin dahil olduğu analiz, mantıksal mükemmellikten uzak bir analiz türünü ifade eder.

Bu durumu Roncaglia(2005: 126), Schumpeter (1954: 56)'dan yola çıkarak söz konusu kavramın (işbölümünün) Klasik Yunan yazarlarından (Xenophon, Diodorus Scilus, Platon ve Aristo) Sir William Petty'e kadarki geniş bir zaman içerisinde bu yana tartışılan bir kavram olduğunu belirtmektedir. Ancak Smith, diğer

düşünürlerden farklı olarak işbölümünü, herhangi bir ülkenin refah düzeyini⁴ ve ilerleme ya da gerileme unsurları çerçevesinde iktisadi düşüncesinin merkezine koymaya çalışan ilk düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır.

Smith'e göre işbölümünün gelişmesi iki şekilde ortaya çıkabilmektedir: İlk olarak manüfaktür ölçeklerinin büyümesine bağlı olarak, işçilerin yaptıkları çeşitli işlerin manüfaktür içerisinde ayrı uzmanlaşma gerektiren işler halinde bölümlenmesinin sonucunda işbölümünde gelişme görülebilmektedir. Smith, bu durumu "topluiğne" üretimini örnek göstererek açıklamaktadır:

"[...] Ne bu işte bir eğitimi olan, ne de iğne yapımında kullanılan aletlerle daha önce karşılaşmış olan bir işçi, tüm gücüyle çalışarak belki ancak günde bir iğne yapabilir; kesinlikle yirmi iğne yapamaz. Ancak bu işin şimdiki yürütülüş biçimi sadece ayrı bir işkolu yaratmakla kalmamış, topluiğne yapımının her biri bağımsız bir işkolu olan çok sayıda alt parçaya ayrılmasını sağlamıştır. [...] Oysa [işçiler] ayrı ayrı ve birbirlerinden bağımsız çalışsalar ve özel olarak bu iş için yetişmemiş olsalar, her biri tek başına günde kuşkusuz yirmi iğne, hatta belki de tek bir iğne bile yapamayacaktı; yani uygun bir işbölümü ve değişik işlemlerin elverişli birleşimi sonucunda, şu an başarabildiklerinin iki yüz kırkta birini, hatta dört bin sekiz yüzde birini bile yapamayacaklardı" (Smith, 2004: 17-18).

İkinci olarak çok sayıda kişinin önemli bir ihtiyacına cevap veren büyük bir işkolunda o kadar çok kişi çalıştırmak gereklidir ki, bu kadar işçiyi tek bir

⁴ Burada refah düzeyi, temel olarak yaşam standardı (standards of living) kavramını öncüllemektedir.

manüfaktürde çalıştırmak olanaksız olabilir. Bu açıdan bakıldığında, büyük bir talebe sahip olan bir işkolunda her farklı iş, uzmanlaşmayı gerçekleştirmiş manüfaktürler arasında bölümlendirilerek işbölümünün gelişimi sağlanabilmektedir. Smith, bu

durumu da bu kez ketenli ve yünlü dokuma üretimini örnek göstererek açıklamaktadır:

“[...] gelişmemiş toplumlarda tek bir adamın gördüğü işi, ileri toplumlarda birkaç kişi yapmaktadır. Her gelişmiş toplumda, genel olarak bir çiftçi, çiftçiden başka; manüfaktürcü, manüfaktürcüden başka bir şey değildir. Tamamlanıp bitmiş bir manüfaktür ürününü imal etmek için gereken emek de, hemen her zaman çok sayıda işçi tarafından bölüşülmüştür. Keten ve yünü[n] yetiştirilmesinden, ketenin yumuşatılmasına ya da kumaşın boyanıp parlatılmasına varıncaya kadar, bez ve yünlü dokuma manüfaktürünün her alt parçasında ne çok ayrı iş vardır!” (Smith, 2004:18-19)

Smith'in iktisadi düşüncesinde işbölümü, iktisadi gelişme sürecini etkileyen bir öneme sahip olmasının yanında, teknolojik gelişmeyi de uyaran önemli bir etmendir. İşbölümünün artması ve yeni tekniklerin bulunup üretim sürecine uygulanması ise yeni yatırımlarla mümkün olabilmektedir (Hollander: 1973:209).

Smith'te işbölümünün özellikle sınai kesimde ortaya çıktığı ve tarımın işbölümüne sınai kesime nispeten daha elverişsiz olması gözlenmektedir. Tarımsal faaliyetin sınai kesime göre daha sınırlı bir işbölümü olanağının söz konusu olmasını ise Smith, daha çok tarımsal faaliyetlerin zaman (mevsimsel) açısından farklı dönemlerde yapılabilmesinin söz konusu olduğunu ve bu nedenle de tarımsal faaliyetlerin çoğu durumda tek bir kişinin yapabildiğini ileri sürer (Smith, 2004: 19-20). Böyle bir durumda, işbölümünün artması, sermaye birikimi ve teknolojik gelişmenin sağlanması yoluyla iktisadi gelişme sürecinin gerçekleşmesi, genel olarak sınai kesimde meydana gelen üretim düzeyine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Üretim

düzeyi ise, kar oranına ve fiyatlara bağlı olarak belirlenmektedir. Bu durumda, işbölümü, sermaye birikimi ve teknolojik gelişme ile birlikte kar oranı ve fiyatlar birbirlerini karşılıklı olarak etkileyen değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

İşbölümüne yol açan nedenler, Smith tarafından üç kısımda incelenmektedir: Birincisi, her işçinin ustalaşması, hünerinin artmasıdır. İkincisi, bir işçinin bir işten diğerine geçerken kaybettiği zamanın tasarruf edilmesi yolu ile ortaya çıkar. Üçüncüsü ise işi kolaylaştırıp kısaltan ve tek kişiye birçok kişinin yerini tutma olanağı sağlayan makinelerin bulunup üretim sürecine sokulmasıdır (Smith, 2004: 20).

Yukarıda belirtilen işbölümüne yol açan nedenlerden ilk ikisi – işçinin ustalaşması ve bir işçinin bir işten diğerine geçerken kaybettiği zamanın tasarruf edilmesi- zaman içerisinde üretim yapısı ve örgütlenmesindeki meydana gelen gelişmelerin bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. İşbölümüne yol açan üçüncü etmen ise- işe ayrılan zamanı kısaltan makinelerin üretim sürecine sokulması- teknolojik bilgi olanaklarının artması ve artan bu bilginin üretim sürecine uygulanmasını- diğer bir anlatımla, teknolojik gelişmeyi- ortaya koymaktadır.

Smith'in belirttiği bir diğer nokta, işbölümünün sınırlarının pazar büyüklüğü ile orantılı olduğudur. Smith'in konuya ilişkin görüşleri şu şekilde ifade edilebilir:

“İşbölümüne yol açan şey, mübadele etme gücü olduğu gibi, işbölümünün boyutları da her zaman, bu gücün büyüklüğü ile ya da bir başka deyimle pazarın büyüklüğü ile sınırlı olmak zorundadır[.].” (Smith, 2004:29)

Pazarın büyüklüğünü belirleyen etmenlerden bir tanesi, nüfusun büyüklüğüdür. Smith, bu konuda pazarların büyüklüğünün, ülkenin nüfusu ve zenginliği ile orantılı

olduğunu vurgulamıştır (Smith:2004: 31). Nüfusun büyüklüğü, paarın büyüklüğünü belirleyerek işbölümünün düzeyini belirleme olanağına sahiptir. Smith'e göre büyük bir nüfus, Pazar genişliğini arttırarak işbölümünün artmasına yol açmaktadır.

Smith'e göre pazarın büyüklüğünü etkileyen bir başka önemli etmen de su yolu taşımacılığıdır. Suyolu ulaşımı, nispeten daha geniş bir pazarı tüm iktisadi faaliyetlere⁵ açık tutma olanağını getirmektedir. Böylece, her çeşit iktisadi faaliyet, öncelikle kıyı kesimlerde ve su yolu ulaşımına uygun yerlerde gelişme gösterir. Öte yandan artık ürünün değeri de Smith'e göre pazarın büyüklüğünü belirleyen bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Artık ürünün değerinin artması, işbölümünün ve dolayısıyla teknolojik gelişmeye bağlı olmaktadır (Verdera, 1992:7).

Sermaye arzı, Smith'e göre üretimi ve istihdamı sınırlayan en önemli değişken olarak değerlendirilmektedir. Bir toplumun sahip olduğu sermaye miktarı, toplam istihdam düzeyini ve veri bir teknoloji koşulunda üretim düzeyini belirlemektedir. Bu noktada sermaye birikimi, işbölümünün artışı ve üretim artışı için bir önkoşul niteliği taşımaktadır. Diğer yandan sermaye birikiminin, istihdam düzeyini ve veri teknoloji koşulu altında üretim düzeyini belirlemesi, aynı zamanda pazarın büyüklüğünü de etkileyen önemli bir değişken olmasını da ön plana çıkarmaktadır (Meek, 1967:26).

İşbölümünün gerçekleşmesi, sermaye birikimi, teknolojik gelişme, üretim artışı gibi pür iktisadi olgulardan ve/veya kavramlardan farklı olarak Smith'in toplumsal yapıya ilişkin geliştirdiği varsayımların incelenmesi de, iktisadi düşüncesinin daha iyi ve anlaşılır kavranmasına öncülük edecektir. Bu noktada Smith'in toplumsal yapıya ilişkin geliştirmiş olduğu varsayımlardan en bilineni, toplumsal sınıf yapısı ile ilgilidir. Bu noktada vurgulanması gerekli görülen önemli bir nokta, toplumsal sınıf yapısından

⁵ İktisadi faaliyet içerisinde Smith'in vurguladığı faaliyet türü, sınai faaliyet olarak karşımıza çıkmakta ve Smith tarafından da belirtilmektedir.

yola çıkılarak gelirin ve gelirin bölüşümünün gerçekleştiğini göz önünde bulundurmaktır(Meek, 1967: 31).

Smith'e göre toplum, üç sınıflı bir yapıdan meydana gelmektedir: işçiler, kapitalistler ve toprak sahipleri. Bu üç sınıfın gelirden aldıkları paylar ise, sırasıyla, ücret, kar ve rant olarak karşımıza çıkmaktadır. Smith'in ifadeleri ile ;

“Tek tek ele alındığında, nasıl her metanın fiyatı ya da mübadele değeri, bileşenlerin birinden ya da diğerinden veya üç bileşenden oluşuyorsa, her ülkenin toplam yıllık emeğinin ürününü oluşturan metaların hepsinin değeri topluca ele alındığında, yine aynı üç bileşene ayrılmak zorundadır ve bunun o ülkede yaşayan çeşitli insanlar arasında, emeklerinin ücreti, sermayelerinin karı ya da topraklarının rantı olarak bölüştürülmesi gerekmektedir.” (Smith, 2004:65)

Gelir ve gelirin bölüşümü konusunda Smith'in yaptığı önemli katkılardan bir tanesi, üç temel gelir kategorisinin üç önemli toplumsal sınıfa karşılık geldiğini vurgulayan ilk iktisatçı olmasıdır⁶.

Smith'in toplumsal yapıya ilişkin söz konusu temel toplumsal sınıflar görüşü, kendi öncüllerinden⁷ farklı olarak feodalizmden kapitalizme geçiş aşamasında, daha çok kapitalist bir toplumun sınıf yapısını yansıttığını söylemek olanaklıdır.

1.1.2. Adam Smith'in Kar Teorisi

⁶ Meek, Ronald L., **Economics and Ideology and Other Essays**, London: Allen & Unwin, 1967, s.25.

⁷ Öncüller, bu noktada Roncaglia (2005:129-130)'da Cantillon ve Quesnay olarak belirtilmiştir. Cantillon ve Quesnay'in temel aldıkları toplumsal sınıflar şu şekilde sıralanabilir: tarımsal işçiler ve çiftçiler, zanaatkarlar, soylular ve rahipler. Dikkat edilecek olursa Smith'teki üçlü toplumsal yapı, öncülleri olarak belirtilen Cantillon ve Quesnay'de dörtlü bir yapı sergilemiştir.

Adam Smith'in kara ilişkin görüşleri, *Ulusların Zenginliği*'nde birinci kitap içerisindeki “*Mal Mevcudunun Karı Üzerine*” ve “*Emeğin ve Mal Mevcudunun Farklı*

Kullanımlarındaki Ücretler ve Kar Üstüne” de yer almaktadır. Ancak Smith'in söz konusu bölümlerden önce ve farklı olarak karı ilk defa birinci kitap içinde “*Meta Fiyatlarının Bileşenleri Üzerine*” isimli bölümde tanımladığı görülmektedir:

“[...] *Mal mevcudu işleten ya da kullanan insanın bu mal mevcudundan elde ettiği gelire kar adı verilir.*” (Smith, 2004:65)

Kar oranı, üretim düzeyi verilmiş ve doğal ücret düzeyinin açıklanması ile geriye kalan artık, ücret dışı ödemelerde kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Belirli bir teknoloji düzeyinde kar oranının, ekonominin gelişmekte olan ve durgun olduğu duruma göre değişiklik göstermesi söz konusudur. Durgun bir ekonomide de kar söz konusu olmakla birlikte, ekonomi geliyorsa, sermaye miktarı zamanla artıyorsa, kar oranının, yatırım yapılan sermayeyi zaman içerisinde arttıracak bir biçimde gerçekleşmesi gerekmektedir.

Kar kavramı, her ne kadar ilk defa Smith tarafından tanımlanmıyor olsa da⁸, Smith'in iktisadi düşüncesi içerisinde merkezi bir rol oynadığı ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda kar, Smith'in iktisadi düşüncesi içerisinde yeniden tanımlanması⁹ yoluyla sistemli bir konuma gelmekle kalmamış, aynı zamanda iktisadi gelişme sürecinin de önemli bir kavramı olarak karşımıza çıkmıştır.

İktisadi gelişmenin koşulunun sermaye birikimi olduğunu belirten Smith, aynı zamanda tasarrufların sermaye birikiminin kaynağı olduğunu da vurgulamaktadır;

⁸ Bu konuda Roncaglia (2005: 130)'ya göre kavram, daha önceden Turgot ve diğerleri tarafından da kullanılmıştır.

⁹ Karın tanımlanması ve diğer gelir kategorilerinden ayırt edilmesi konusunda Smith ve diğer Klasik iktisatçılar için farklı bir bakış açısı O'Brien(1975: 119)'de görülebilmektedir.

iktisadi gelişme süreci içerisinde sermaye birikimi üretim tekniği değişimi, yani teknolojik gelişme ile birlikte rol oynar. Tasarruflar ile birlikte, tasarrufların yatırıma

dönüşmesi kar oranını belirler. Burada kar oranı, Smith'e göre, ekonomideki yatırım oranı tarafından belirlenmektedir. Yine Smith'e göre ekonomideki yatırım, kapitalistler tarafından yapılmaktadır.

. Smith'e göre iktisadi gelişme sürecinde sermaye artışı sağlanmakta, daha fazla sayıda üretken işçi istihdam edilmekte, bu işçiler daha nitelikli makine ve teçizat ile donatılmakta ve işbölümü gelişmektedir; sonuç olarak üretilen mal miktarı artmaktadır. Smith, bu noktada birikim sürecinin getirdiği yararları şüphesiz kabul etmektedir. Ancak iktisadi gelişme süreci her zaman bu tür yararları yansıtmayabilir (Napoleoni, 1975: 57).

Smith, gelişen bir ekonomide işbölümünün, sermaye miktarının, nüfusun ve işçi miktarının artacağını kabul etmektedir. İşbölümünde, sermaye büyüklüğünde ve teknolojiye görülen gelişmelerin sermaye miktarındaki artışları gerekli kıldığını belirten Smith'e göre sermaye artış oranı nüfus artış oranına göre daha büyük olmaktadır (Howard, 1983: 14).

Sermaye artış oranının nüfus artış oranından büyük olması, kapitalistlerin görece olarak kıtlaşan emeği üretim sürecinde kullanabilmek için birbirleriyle rekabet etmelerine yol açar; bu rekabet, bir yandan ücret oranlarını artırırken, diğer yandan da kar oranlarının azalmasına neden olur (O'Brien, 1981: 122).

Diğer yandan Smith'e göre kar oranlarının azalmasına yol açan bir başka etmen de, kapitalistlerin yatırımlarını öncelikli olarak en karlı alanlara yapmalarıdır. Bu açıdan bakıldığında, ekonomi içerisindeki yatırımlar arttıkça kapitalistler giderek daha az oranda kar elde etmeye başlayacaklardır ve sonuç olarak ekonomiye giren

her yeni sermaye, daha az oranda kar elde etme eğilimi gösterecektir (O'Donnell, 1990:78).

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak, Smith'e göre kar oranlarının azalan bir eğilim göstermesinin temel olarak iki nedeni mevcuttur: Birincisi, kapitalistler arasındaki emek¹⁰ rekabeti sonucunda ücret oranlarının artış göstererek kar oranının azalması; diğer bir deyişle ekonominin sermaye stoku büyüdükçe kapitalistler, işgücü kullanımı için rekabet ederek işçi ücretlerini yükseltmeleri ve ikincisi, kapitalistler tarafından en karlı yatırım alanları önce tüketilmiş olacağı için, ekonomide sermaye stoku büyüdükçe kar oranının azalmasıdır.

Kar oranlarının azalma eğilimi göstermesini Smith, şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Mal mevcudu karındaki artma ve azalma, emek ücretlerindeki artış ve azalmanın dayandığı nedenlere, yani toplum zenginliğinin gelişen ya da gerileyen durumuna dayanmaktadır; ancak bu neden karı ve ücretleri farklı farklı etkiler.

Mal mevcudunun artması ücretleri yükseltirken, karın azalmasına yol açar. Birçok zengin tüccarın mal mevcudu aynı iş kolunda olduğu için, birbirleriyle rekabetleri doğal olarak karlarını düşürme eğilimi taşımaktadır ve aynı toplumda yürütülen bütün farklı iş kollarında da benzer biçimde bir mal mevcudu artışı olduğu zaman, aynı rekabet hepsinde aynı sonuca yol açıyor olmalıdır” (Smith, 2004:102).

Üretimde kullanılan işgücünün işbölümüne yönelik olarak üretimin artması için üretim faktörlerinin artışı ya da işbölümünün gelişmesi gerekmektedir. İktisadi gelişme süreci içerisinde öncelikle sermaye artışının olması, işgücü artışına ve

¹⁰ Smith'te kapitalistler arasında söz konusu rekabete konu olan emek, üretken emektir.

işbölümüne imkan verecektir. İşgücü artışı, sermaye artışına gecikmeli olarak bir tepki verecek olup iktisadi gelişme süreci içerisinde kar oranlarını düşürme eğilimi

yaratacaktır. Eğer bu yatırımlar, sıfır düzeyine gelirse, iktisadi gelişme duracak ve ekonomi durgunluğa maruz kalacaktır.

Smith, iktisadi gelişim sürecinin yavaşlamasına ve hatta durmasına yol açan etmenler arasında kar oranının azalmasının önemine işaret etmektedir. Ancak Smith, sermaye birikimi içerisinde işbölümünde sağlanan bir gelişmenin varlığı durumunda, verimliliğin artmasından dolayı kar oranının düşmesinin engelleneceğini savunur (Meek, 1967: 33). Ücretler, doğal ücret düzeyinin üzerine çıksa bile, bu durum geçerliliğini korumaktadır. Kısacası, iktisadi gelişme süreci içerisinde Smith, iktisadi gelişmenin devam edeceğini, karların düşmesinin işbölümündeki gelişme sayesinde engellenip belirli bir düzeyde kalacağını ve bu şekilde karların düşmesinin engelleneceğini vurgulamaktadır. Karların düşme eğiliminin de ortadan kalkmasıyla beraber Smith'e göre iktisadi gelişme sürecinin de herhangi bir şekilde engellenmesi söz konusu olmayacaktır.

1.2.DAVID RICARDO VE KAR TEORİSİ

1.2.1.Ricardo İktisadının Tarihsel Gelişimi

Klasik iktisadi düşüncenin, Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği* isimli eseri ile oluştuğu ve temellerinin atıldığı kabul edilirse, bu düşüncenin gelişimini ve dayandığı teorik çerçevenin ana hatlarıyla belirlenmesinin ise David Ricardo (1772-1823) ile

gerçekleştirdiği söylenebilir. Ricardo'nun Klasik İktisadi Düşünce üzerinde böyle bir teorik altyapı oluşturmada hem kendi kişiliğinin rolü, hem de yaşadığı dönem

içerisindeki İngiltere'nin durumu etkili olmuştur. Bu bakımdan Ricardo İktisadi¹¹'nin tarihsel gelişimini daha iyi kavrayabilmek için öncelikle Ricardo'nun hayatına ve yaşadığı dönemdeki İngiltere'nin sosyo - ekonomik koşullarına kısaca değinmek yararlı olacaktır.

David Ricardo, banker bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Babasının yanında uzun bir süre boyunca borsada çalıştı. Yaptığı evlilik nedeniyle ailesi ile yaşadığı olumsuzluklar sonucunda, kendi hayatına yön vermeye ve borsada kendi hesabına, bağımsız olarak çalışmaya başladı. Ricardo'nun hayatına dair bu kararı, onun kısa zamanda büyük bir servet sahibi olmasına ve borsada büyük ün yapmasına ortam sağladı. Borsa ile uğraştığı zamanlarda iyi bir mal varlığına da sahip olmuştur. Fakat Ricardo, hayatına bir borsacı olarak devam etmemiştir. Klasik İktisadi Düşünce'nin kurucusu Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği* isimli eseriyle karşılaşarak okuması, onda ekonomi politiğe karşı bir ilgi uyandırmış, sonunda da borsayı bırakıp ekonomi politiğe yönelmesine ve bu alanda çalışmalar yürütmesine ortam hazırlamıştır. Bir dönem İngiliz Parlamentosu'nda da yer almış ve burada çalışmalar yürütmüştür. Buradaki çalışmaları, genel olarak, ileride değineceğimiz, dönemin koşulları içerisinde toprak sahipleri sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki mücadelelerden ileri gelmekteydi.

Ekonomi politiğe ilgi duymaya başlayan ve bu alanda çalışmalarına yön veren Ricardo, ilk eserini 1810 yılında paranın satın alma gücü üzerine¹² kaleme aldı. Daha

¹¹ Ricardo İktisadi ile belirtilen söylemle vurgulanmak istenen, Ricardo'nun iktisadi düşüncesidir. Bununla vurgulanan ya da anlaşılması beklenen temel nokta, Ricardo'nun iktisadi düşüncesinin oluşumunda öne çıkan kavram ve süreçlerin neler olduğu ve bu kavram ve süreçlerin Klasik İktisadi Düşünce içerisindeki önemidir.

¹² Söz konusu eser, ilk olarak 1809 yılında "Bullion Controversy" başlığı altında makale olarak yayınlanmış, Ricardo da bu makale vasıtasıyla adını ilk kez duyurmuştur. Daha sonra, söz konusu makale genişletilerek 1810 yılında "The High Price of Bullion" olarak yeniden ortaya konmuştur.

sonra, 1817 yılında, kendisine ün kazandıran eseri “*Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri*” isimli eserini yayınlayan Ricardo, ekonomi politiğe dair görüş ve tartışmalarını genel olarak bu kitap içerisinde toplamış ve iktisatçılar Ricardo’nun iktisadi düşünceye en büyük katkısı olarak bu kitabı görmüşlerdir.

Ricardo, 18.yüzyılın son çeyreği ve 19.yüzyılın ilk çeyreği arasına sıkışan kısa yaşamını ayaklanmalar, devrimler, savaşlar, durgunluk, hızla artmaya başlayan nüfus ve süreklilik kazanan teknolojik devrimlerin ve yeni yatırımların, yeni girişimcilerin ortaya çıktığı sarsıntılı dönemin İngiltere’sinde geçirmiştir.

Ricardo döneminde yaşanan Napolyon Savaşları’nın etkisi, Fransız Devrimi’nin doğurmuş olduğu sosyal ve daha da önemlisi siyasal sonuçlar, Sanayi Devrimi’nin getirmiş olduğu üretim sistemi ve ilişkilerinde yaşanan değişimler, yaşanan nüfus artışları, söz konusu nüfus artışlarına paralel olarak toplum içindeki kapitalist sınıf ile toprak sahibi sınıf arasındaki yaşanan çatışmalar¹³ şeklinde vurgulanabilecek önemli olaylara, kendi yaşadığı dönem içerisinde tanıklık etmesi, hem Ricardo’nun iktisadi düşüncesini ve buna dair geliştirdiği teorik yaklaşımları şekillendirmiş, hem de iktisadi düşünceye olan bakışının, Klasik İktisadi Düşünce’nin kurucusu Adam Smith’ten farklı olmasının nedenlerini de bir ölçüde ortaya koymuştur. Bu noktada, Ricardo’nun iktisadi düşüncesi ile Smith’in iktisadi düşüncesi arasında, aşağıda alıntılanan parça, içerisinde barındırdığı kavram ve düşüncelerle birlikte açıklanmayı beklese de, iki düşünür arasındaki ekonomi politiğe dair yaklaşımlarının farklılığına dair küçük de olsa bir fikir vermeyi amaçlamaktadır:

“Böylesi bir [sosyoekonomik] kriz döneminin tam ortasında yazan David Ricardo’nun, iktisada niçin Adam Smith’ten farklı ve çok daha kötümser baktığını anlamak zor olmasa gerektir. Smith, dünyaya bakmış ve büyük bir uyum görmüştür; Ricardo ise büyük bir çatışma... Ulusların Zenginliği’nin yazarına göre, iyiliksever bir tanrısal iradenin nimetlerinden herkesin

¹³ Bu çatışmalar, genel olarak “Tahıl Yasaları” başta olmak üzere, iktisadi gelişim süreci içerisinde söz konusu iki sınıfın konumları ile yakından ilgilidir.

yararlanabileceğine inanmak için iyi bir neden vardır. Ondan yarım yüzyıl sonra yazan meraklı bir borsacıya göre ise, sadece toplum savaştan gruplara ayrılmış değildir, aynı zamanda, çatışmanın haklı galibi olması gereken çok çalışkan sanayicilerin kaybetmesi de kaçınılmaz görünmektedir.”¹⁴

Yaşadığı dönemde veya daha öncesi ve sonrası dönemdeki benzer konulara ilgi duyan düşünürlerden farklı olarak Ricardo’nun tarih, felsefe ve ideoloji gibi konularla pek ilgilenmediği ya da geliştirdiği kuram ve yaklaşımlarda bunlara pek rastlanmadığı gözlenmektedir. Bu çerçevede, Ricardo, sadece yaşadığı dönemi, yani kapitalist toplumu, kuramlarını oluşturmaktan hareketle inceleme konusu haline getirmiştir. Ricardo’nun kuramlaştırdığı konular ve geliştirmiş olduğu yaklaşımlar, genel olarak, yaşadığı çağın İngiltere’inde tanıklık ettiği iktisadi olgulardan, çağdaşı ya da öncülü düşünürlerin geliştirdiği kuramlardan ve İngiltere’nin geleceği bağlamındaki sosyo-ekonomik öngörülerinden kaynaklanmıştır.

Ricardo da, diğer tüm düşünürler gibi, hem döneminin düşünürlerinden etkilenmesi, hem de kendinden sonraki düşünürleri de etkilemesiyle de ön plana çıkmıştır. Ricardo’nun zamanında yaşamış olan düşünürler içerisinde kendisini etkileyen kişilerden en önemlisi, “*Nüfus Üzerine Bir Deneme*” isimli eserin sahibi Thomas Robert Malthus’tur. Ricardo, teorik anlamda birçok konuda Malthus’tan farklı düşünmesine ve birbirlerinden farklı yaklaşımlar geliştirmesine rağmen, Malthus’un Nüfus Kuramı’nı işçi sınıfının ücretlerinin seyri açısından doğru bulduğu için kabul etmiştir. Bununla birlikte, Klasik İktisadi Düşünce içerisinde soyut model kurma ve mantıksal tanımlama yöntemini kullanması, Ricardo’nun diğer düşünürlerden ayrılmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, onun iktisadi kuram oluşturma yolundaki ilerleyişi, günümüze kadar iktisat kuramına hakim olan tümdengelimli iktisadi modeller tarzını yerleştirdi (Hunt, 2005: 130). Bu bakımdan, ekonomi politiğin, ilk kez Ricardo’nun eserleriyle, toplumun iktisadi temelini konu alan bir bilgi sistemi olarak bilim niteliğine kavuştuğu söylenebilir. Ricardo’nun ekonomi politiğe bu yaklaşımı, aynı zamanda, nesnel yasaların ve bu yasaların baskın eğilimler olarak işlev

¹⁴ Robert L. Heilbroner (2008), *İktisat Düşünürleri*, Ankara: Dost Kitabevi, ss. 73-74.

görmesini temel alan birtakım mekanizmaların bulunduğu yolundaki inancı da güçlendirme işlevi görmüştür.

2. Ricardo İktisadında Karın Yeri

Ricardo'ya göre ekonomi politiğin temel sorunu, toplam üretimin, toplumun üç sınıfı, toprak sahipleri, kapitalistler ve işçiler arasında bölüşümünü düzenleyen yasaların belirlenmesidir. Toplam üretimin bu üç sınıf arasında sırasıyla rant, kar ve ücret olarak bölüşümünün toplumun farklı aşamalarında farklı olacağını belirten Ricardo, bölüşümün iktisadi gelişme süreci içinde nasıl değiştiğini incelemek istemiştir. *Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri*'nde Ricardo, söz konusu "sorunu" ortaya koyarken şu şekilde ifade etmiştir:

"Yeryüzünün tüm ürünleri, dünya üzerinde emek, makine ve sermayenin bir arada kullanımı sonucunda doğan her şey, toplumdaki üç sınıf arasında bölüşülür; bu üç sınıf, toprağın maliki, toprağı ekmede gereken mal mevcudu ya da sermayenin sahibi, son olarak da çalışmaları ile toprağı işleyen emekçiler olarak adlandırılır.

Bununla birlikte, toplumun geldiği aşamaya göre, yeryüzünün toplam ürününden bu sınıfların her birine rant, kar ve ücret adları altında dağılan payların oranları da bir hayli farklı olacaktır; toprağın gerçek bereketi, sermaye ve nüfus yoğunlaşması, beceri, ustalık ve ekimde kullanılan araçlar dağılımında belirleyicidir.

*Söz konusu dağılımı düzenleyen yasaların saptanması, ekonomi politiğin temel sorunudur."*¹⁵

¹⁵ David Ricardo (2008), *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, çev. Barış Zeren, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.1

Bu çerçevede, Ricardo'ya göre ekonomi politiğin bir mübadele değeri teorisinden önce bir bölüşüm teorisi yaklaşımı geliştirdiği söylenebilir. Ricardo, *“Karlar Üzerine Bir Deneme”* isimli eserinde kar ve bölüşüm teorisinin temellerini ortaya koymuştur. Bu anlamda Ricardo'nun bölüşüm teorisini, esas olarak değer teorisinden önce ve ondan bağımsız bir biçimde oluşturduğu ileri sürülebilir.

Ricardo'ya göre karların açıklanmasında, rant ve ücretin önemli bir yeri vardır. Diğer bir deyişle karlar, Ricardo'ya göre iki boyutlu olarak, yani kar ile ücret arasındaki ilişkiden ve kar ile rant arasındaki ilişkiden açıklanabilirdi. Toplam üretimin sınıflar arasındaki bölüşümünü açıklamak isteyen Ricardo, tarımsal üretimi öncelikli olarak ele aldığı görülmektedir (Caravale & Tosato, 1980:28). Bölüşüm teorisinde tarımsal üretimin temel alınması tarımsal üretimin iki önemli özelliğinden kaynaklanmaktadır:

- i) Tarımsal üretimde aynı malın, üretimde hem girdi, hem de çıktı olarak nitelendirilebilmesidir.
- ii) Buğday ya da genel anlamda tarımsal ürünün, emek sahipleri olan işçilerin temel gıda maddesi olması nedeniyle de önemli bir özelliğe sahip olmasıdır.

Tarımsal üretimin yukarıda belirtilen iki özelliği sayesinde ücretler, buğday cinsinden ifade edilebilir ve böylece tarımsal üretimde bütün kullanılan girdiler yine buğday cinsinden ifade edilebilir. Toplam buğday üretiminden girdi olarak kullanılan tohumluk buğdayın ve işçilerin beslenmesi için harcanan ve ücret malı olarak isimlendirilen buğday miktarı çıkarıldığında geriye buğday cinsinden net ürün kalmaktadır. Net ürün ise, toprak sahipleri ve kapitalistler arasında, sırasıyla, rant ve kar olarak bölüşülmektedir.

1.2.2.1.Rant

Ricardo (2008:43)'ya göre rant, tarımsal üretimde kullanılan kaynakların kıt ve verimliliklerinin farklı olmasından kaynaklanır. Toprak miktarı sınırsız ve toprak verimliliği aynı olsaydı, toprak kullanımı için bir ödeme yapmak gerekli olmazdı. Bu

bakımdan rant, toprağın kıt ve verimlilik açısından farklı olmasından kaynaklanan bir kazançtır.

“Rant, toprağın özgün ve yok edilemez güçlerini kullanmanın karşılığında, mahsulden toprak sahibine ödenen paydır.”¹⁶

Toprak aynı verimlilik düzeyinde olmadığı için, tarımsal üretimi arttırmak istediğimizde, önümüzdeki yollardan biri, daha düşük verimlilikteki toprakların üretime açılmasıdır. Ekonominin gelişme durumuna bağlı olarak farklı verimlilik düzeyinde ve aynı büyüklükte olan üç toprak parçası üzerinde, eşit sermaye-emek kullanılarak üretim yapıldığını düşünelim. En verimli toprak parçasından en verimsiz olanına doğru sırayla 100,90 ve 80 ton buğday üretilmiş olsun. Buğdayın değeri en kötü kalitedeki toprakta üretilen buğdayın değerine göre belirleneceği ve üçüncü kalitedeki toprak, tarımsal üretimi arttırmak için üretime sokulan en son toprak parçası olduğu için, üçüncü kalitedeki toprağa rant ödenmeyecektir. Bu durumda ikinci kalite toprağın sahibi 10 ton, birinci kalite toprağın sahibi ise 20 ton buğdayı rant olarak alacaktır. O halde rant, tarımsal üretimi arttırmak için farklı kalitedeki toprağın üretime sokulması sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, üretime sokulan toprak parçaları arasındaki rant varlığı, toprağın verimlilik farkı ile belirlenmektedir. Tarımsal üretimi, marjinal toprakların üretime açılması yolu ile arttırmak istediğimizde, topraktaki verim farkı, azalan verim yasasının çalışmaya başlamasına neden olmaktadır (Ricardo,2008:44).

¹⁶ David Ricardo (2008), **Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri**, çev. Barış Zeren, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ss. 43.

Tarımsal üretimi arttırmanın ikinci yolu, halihazırda kullanılan toprakların dah yoğun bir biçimde sermaye-emek kullanımı ile işlenmesidir. Yukarıda verilen örnekte, birinci kalitedeki toprak üzerinde kullanılan sermaye-emek miktarı, iki katına çıkarılabilir. Ricardo'ya göre bu durumda üretim, yine 100 ton olarak gerçekleşmeyecek, ikinci koşulda (daha yoğun sermaye-emek kullanımı sonucunda) sağlanan üretim, örneğin, 85 ton olacaktır. Bu durumda, birinci kalitedeki toprakta azalan verim yine çalışmaya başlayacaktır. Birinci kalitedeki toprakta ilave olarak kullanılan sermayenin sahibi, sermaye üzerinden kar oranının eşitlenme eğilimi dolayısıyla toprak sahibine 15 ton buğdayı rant olarak ödemek zorunda kalacaktır.

Ricardo'ya göre rant, tarımsal üretim arttırılmak istendiğinde, tarımsal üretim koşullarına bağlı olarak toprakta gözlenen azalan verim durumunun bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Tarımsal üretimde kullanılan en kalitesiz toprak parçasına veya marjinal toprak parçasının sahibine rant ödenmez. Rant ödenmeyen toprakta üretilen tarımsal ürün, sermaye sahiplerine kar ve işçilere ücret olarak bölüştürülür.

1.2.2.2.Ücret

Ricardo'nun yazılarında (1980: 88), ücretin üç farklı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Ricardo, işçilere fiilen ödenen ve parasal ücret anlamına gelen, piyasada belirlenen ücrete piyasa ücreti; ücretin satın alma gücü anlamına gelen ücrete reel ücret ya da doğal ücret adını vermektedir. Ayrıca, Ricardo'nun ücreti, toplam üretimden işçilere ödenen pay anlamında kullanılan pay ücret anlamında da kullandığı görülmektedir. Net ürünü hesaplarken, toplam üretimden ücretlere ayrılan payı bilmek gereklidir. Belirli bir iktisadi gelişme aşamasındaki belirli bir toplumda elde edilen net üründen tarımsal ürün düzeyine ve tarımsal üretim koşullarına bağlı olarak toprak sahiplerine ödenen rantı çıkarırsak, geriye kapitalistlere ödenecek kar payı kalır. Kar payı ve üretimde kullanılan sermaye miktarına bağlı olarak hesaplanan kar oranı, Ricardo'ya göre iktisadi gelişmeyi açıklayan temel kavramlardır. Bununla birlikte, işçilerin toplam üretimden aldıkları ücretin de Ricardo'nun iktisadi gelişme içerisinde önemli bir yeri mevcuttur (Ricardo, 2008:67).

Doğal ücret, belli bir ülkede ve belli bir zamanda, işçilerin geçinebilmesine ve nesillerini sürdürebilmesine imkan veren ücrettir. Piyasa ücreti, serbest rekabet nedeniyle doğal ücrete eşitlenme eğilimindedir (Ricardo, 2008:67-69). Ancak gelişen bir toplumda piyasa ücreti, uzun bir süre boyunca doğal ücretin üzerinde kalabilir. Doğal ücret düzeyi, zaman ve mekana, ayrıca temel olarak halkın alışkanlık ve geleneklerine bağlı olarak belirlenir. Bu bakımdan, işçilerin üretimden doğal ücret düzeyini sağlayacak bir pay almaları gerekir. İşçilerin toplam üretimden aldıkları ücret de, zaman ve mekana göre değişimi söz konusu olmaktadır (Ricardo, 2008:71).

1.2.2.3.Kar

Ricardo karı, rant ödenmeyen toprakta elde edilen üründen, işçi ücretleri için ayrılan pay çıktıktan sonra geriye kalan miktar anlamında kullanılır. Ricardo, karı, şu şekilde tanımlar:

“Toprak mahsulünden emekçiye ve toprak sahibine yapılan ödemeden sonra kalan miktarı, çiftçiye aittir ve mal mevcudu karını oluşturur.”¹⁷

Ricardo'ya göre kar, rant ödenmeyen toprakta, işçilerin temel gereksinimlerinin üretilmesini sağlayan emek miktarına bağlıdır. Buğday üretimi yapılan ve rant ödenmeyen toprakta bu şekilde belirlenen kar, üretimi yapmak için kullanılan buğday cinsinden sermaye miktarına bölündüğü zaman da kar oranı belirlenir. Serbest rekabet koşulları altında bulunan kar oranı, Ricardo'ya göre, bütün sektörlerde eşitlenme eğiliminde olacaktır; bu eğilimdeki kar oranı da tarımda oluşan kar oranına göre belirlenecektir(Ricardo, 2008: 83).

¹⁷ David Ricardo (2008), *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, çev. Barış Zeren, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ss. 85.

Belirli bir gelişme aşamasında olan belirli bir toplumda, rant payı veri iken, ücret payı arttığında, kar payının azalacağı açıktır. O halde ücretler ile karlar arasında ters yönlü bir ilişki söz konusudur. Bununla birlikte, belirli bir toplum ve zamanda net ürün veri iken, rant payı arttığında kar payı azalacaktır. Bu bakımdan

rant ile kar arasında da ters yönlü bir ilişki söz konusudur. Yukarıda değinildiği gibi, karların hem ücret ile, hem de rant ile ilişkili olarak iki boyutlu olarak değerlendirilebileceğinin nedeni de burada açık bir şekilde ortaya konmaktadır (Dobb, 1957: 43).

Toplam üretimin rant, ücret ve kar olarak bölüşümünün toplumun farklı aşamalarında farklı bir yol izleyeceğini vurgulayan Ricardo, toplumun ilk aşamalarında hem toprak sahipleri, hem de işçilerin toplam üretimden aldıkları payların küçük olacağını, ancak, söz konusu payların, sermaye birikiminin sonucu olarak ortaya çıkan üretim artışlarına ve nüfus artışı dolayısıyla gıda malları üretiminin zorlaşmasına bağlı olarak artacağını belirtmiştir. Toplumun ileri aşamasında görülen toprak sahipleri ve işçilerin paylarındaki artış, karlar üzerinde olumsuz bir etki bırakacaktır. Karların, bu şekilde olumsuz etkilenmesi de, yine sermaye birikimi ve dolayısıyla iktisadi gelişme sürecini de, Ricardo'ya göre olumsuz etkileyecektir.

Ricardo'ya göre, malların daha çok mallara dönüşmesi anlamına gelen iktisadi gelişme, sermaye birikiminin mantıksal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Sermaye, üretimin gerçekleşmesini sağlayan malların tamamına verilen isimdir. Sermaye, bu bakımdan işçilerin yaşamlarını sürdürme ve nesillerini devam ettirmeleri için gerekli mallar (ücret malları) ile üretimin gerçekleştirilmesinde kullanılan, ancak ücret malları dışında kalan mallardan oluşur. Ricardo, üretime girdikten sonra görelî olarak daha çabuk tükenen mallara döner sermaye, daha dayanıklı ve yavaş tükenen mallara ise sabit sermaye ismini vermiştir (Ricardo, 2008: 24-25).

Kapitalist sınıfın temel amacı kar elde etmektir. Sermaye birikimi süreci, karın varlığı ve bu karın yatırımlar yolu ile döner ve sabit sermayeye dönüştürülmesiyle başlar. Ricardo'ya göre sermaye birikimi ve iktisadi gelişme, bir yandan ücret payı, öte yandan rant payı artmadığı sürece devam edecektir. Daha çok kar elde etmek isteyen kapitalistler, karlarını sermayeye dönüştürmek ve böylece üretim artışı yoluyla karlarını arttırmak isterler. Sermaye birikimi süreci içinde tarımda yapılacak teknik ilerlemeler ile toprakta azalan verimin çalışması zaman zaman engellenebilir. Ancak Ricardo, sermaye birikimi süreci içinde toprakta azalan verimin ortaya çıkma eğiliminin ağır bastığını ve karların düşme eğiliminde olduğunu kabul etmektedir (Peach, 1993: 102).

Belirli bir toplumda karın var olması ve karın yatırımlar yolu ile sermayeye dönüştürülmesi, iktisadi gelişmeyi başlatır. Artan sermaye, daha fazla işgücü kullanımını gerekli kılar ve işgücü talebinin artmasına yol açar. Artan işgücü talebi, ücretin, geçimlik düzeyin üzerinde bir düzeye yükselmesine ve nüfus artışına neden olur. Artan nüfusu beslemek için tarımsal üretimin artması gerekir. Tarımsal üretimi arttırabilmek için, ya daha verimsiz toprakların üretime açılması, ya da işlenen verimli toprakların üzerinde daha fazla emek ve sermaye kullanılarak işlenmesi gerekir. Bu iki yol da toprakta azalan verimlerin çalışmasına neden olur ve bu durum, ücret malları için daha çok emek harcanmasına yol açar. Ancak burada, işçilerin toplam üretimden aldıkları payın satın alma gücü azalma gösterebilir. Çünkü tarımsal üretimi arttırmak için, emek kullanımındaki artış oranı, tarımsal üretimden fazla olur ve böylece her işçinin ücretinin satın alma gücünün azalması muhtemel görünmektedir (Eatwell, 1975:185).

Sermaye birikimi içerisinde artan sermaye ve nüfus artışının toprakta yol açacağı azalan verim, toplam üretim içerisinde rant payının hem değer, hem de miktar olarak artmasına yol açar. Bu durumda kar payı azalmaya başlar. Bir yandan kullanılan sermayenin artış oranından daha yavaş oranla artan tarımsal üretim, diğer yandan toplam üretim içinde kar payının azalması, kar oranının azalmasına yol açar. Azalmaya başlayan kar payı ve kar oranı, kapitalistlerin yatırım eğilimlerini de azaltır. Yatırımların durması ise, sermaye birikimi ve iktisadi gelişme sürecinin sona ermesi

ve ekonominin durgun bir duruma ulaşması anlamına gelmektedir (Tucker, 1960:112).

İKİNCİ BÖLÜM

KARL MARX'IN ARTIK DEĞER (KAR) TEORİSİ

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında bilimsel sosyalizm akımının kurucusu ve lideri olan Karl Marx (1818- 1883)'ın düşünceleri ister benimsensin, ister benimsenmesin, kendinden sonraki yüzyıllar boyunca hemen hemen bütün çağdaş toplumların yaşantısında ve düşüncesinde en fazla etki yapan isimlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihte çok az düşünür hem entelektüel konular, hem de pratik işlerle ilgili fikirleri Marx'ın düşünceleri ile benzer bir şekilde formülleştirmiştir (Hunt, 2005: 264). Diğer bir deyişle, Marx'ta toplum yaşantısının, bireyin toplumla ilişkisinin, tarihsel koşulların oluşumunun izleri, birçok disiplini bir arada barındıran ve aynı zamanda bütünsel bir sistem oluşturma yönünde uygun bir adım olarak görülebilmektedir.

Marx, bu anlamda bir bütün olarak, toplum ve özellikle de sosyal değişim süreci üzerinde odaklanmıştır. Bu anlamda ekonomi politik, sosyal değişimin vurgulanması açısından Marx'ın çalışmalarında önemli bir yer tutar. Marx, sosyal değişimin üretim tarzında – özellikle kapitalist üretim tarzında- meydana gelen değişimleri yöneten yasalar açısından ekonomi politiği etrafı bir biçimde incelemeye başlamıştır. Modern toplumun – kapitalist toplumun – iktisadi hareket yasalarını ortaya çıkarmak, Marx için önemli bir nokta olarak görünmektedir.

Marx'a göre iktisadi güçler, önceki toplum yapılarında olduğu gibi, kapitalist toplumda da sınıf çelişkisi olarak ortaya çıkar. Benzer bir biçimde, Klasik iktisatçılar da sınıf çelişkisi üzerinde durmuş, ancak bu çelişkinin kaynağını sanayi kapitalistleri ve toprak sahipleri arasında görmüşlerdir. Diğer bir anlamda, Klasik iktisatçılar, toprak ve topraktan elde edilen gelir üzerinde etkin bir şekilde durmuşlardır. Marx, temelde Klasik iktisatçıların toprak ve rant üzerinde durmalarını kabul etse de, bunun

yanıltıcı sonuçlar doğurduğunu vurgular ve temel iktisadi ilişkinin kapitalist ve işçi sınıfları arasında ortaya çıktığını savunur. Bu çerçevede Marx, kapitalist üretim tarzı içerisinde sanayi üretiminde ortaya çıkan sermaye – emek arasındaki ilişkiyi, modern iktisadi sistemin en önemli ilişkisi olarak görmüştür.

Sermaye – emek ilişkisinin doğası, mübadele ilişkisinde ortaya çıkmaktadır. Kapitalistler, üretim süreci içinde işçilerin emek gücünü, işçiler de yaşam gereksinimlerini karşılayabilmek, yani yaşamını sürdürmek için kapitalistten ücret alır. Mübadele ilişkisi çerçevesinde ortaya çıkan bu durum, kapitalist üretim tarzı içindeki kapsamlı ilişkilerin açıklanması dolayısıyla bir temel niteliğindedir. Sermaye – emek ilişkisinin irdelenmesi, genel anlamda mübadele olgusunun analizini gerekli kılar.

Marx'ın kapitalizm analizi, en yetkin biçimde, onun sadece ilk cildi yaşadığı dönemde basılan *“Kapital”* isimli eserinde geliştirildi¹. Kapital'in ikinci ve üçüncü ciltleri ise, Marx'ın ölümünden sonra Friedrich Engels tarafından yayıma hazırlanmıştır. Bu üç ciltlik çalışmasında Marx, kapitalist toplumun iktisadi hareket yasalarını incelemenin, çalışmasının nihai amacı olduğunu belirtir (Hunt, 2005:267).

Marx'ın kapitalist toplumun iktisadi hareket yasalarını incelemesinde, temel olarak iki düşünce yer almaktadır: Birincisi, kapitalizmin işlemlerini sağlayanın ne olduğunun, yani karların işçilerin sömürülmesi yoluyla nasıl elde edildiği ve ikincisi, kapitalizmin yakın geleceğinde neler olacağı idi. Bu çalışma kapsamında söz konusu iki düşünceden birincisi, yani kapitalizmde karın kaynağına ilişkin Marx'ın düşüncesi ele alınacaktır.

¹ Marx, kapitalizmin analizini ya da bir başka deyişle kapitalist toplumun iktisadi hareket yasalarını inceleyen birçok başka kitap, broşür ve makale yazdı. Bunlardan öne çıkanlar arasında Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı(1859), Grundrisse (1857-1858), Artı Değer Teorileri (1862-1863), Ücretli Emek ve Sermaye (1848-1849) ve 1844 Elyazmaları(1844) gösterilebilir.

Mübadele biçiminde oluşan sermaye – emek ilişkisi içerisinde Marx'ın ekonomi politiği ele alırken ulaştığı başlangıç noktasında, Kapital'in birinci cildinin birinci kısmının da adını taşıyan "Meta²" yer almaktadır. Doğrudan doğruya kullanım amacına yönelik olmayan, mübadele amacı taşıyan her şey metadır. Aslında meta analizi yapmak, mübadele ilişkisinin ve bu ilişkinin nicel yönünün de analizini zorunlu hale getirmektedir (Sweezy, 2007: 28). Marx, metayı ve metanın kapitalizmdeki yerini şu şekilde açıklar:

"Meta, her şeyden önce, bizim dışımızda bir nesnedir ve taşıdığı özellikleriyle, şu ya da bu türden insan gereksinmelerini gideren bir şeydir."
(Marx, 2009a: 47).

2.1.Marx'ın Değer Teorisi

Marx için değer teorisi, kapitalist toplumun özelliğini açıklamakta önemli bir yere sahiptir. Değer, Marx'a göre hüküm süren toplumsal ve iktisadi koşulların bir açıklamasının merkezini oluşturmaktaydı. Marx için değer bir toplumsal ilişki olup, değer ilişkileri ise, bu anlamda sadece kapitalist toplumda geçerlidir.

Üreticinin doğrudan kullanımından öte mübadele için üretilen her şeye – daha önce yukarıda tanımlandığı üzere – meta denmektedir. Bu anlamda metanın ele alınması, aslında mübadele ilişkilerinin de ele incelenmesi anlamına gelmektedir.

Marx, değer teorisini ortaya koyarken, değer sorununun meta temelinde iki etmenini saptaması ve bu iki etmenden hareket ederek bunları eş anlı bir biçimde tek

² Marksist iktisat düşünce çerçevesinde kullanılan meta yerine, bazen emtianın geçtiği gözlenmektedir. Bu noktada emtia, metanın çoğul anlamı olarak kullanılmakta ve çalışma boyunca da bu tanıma bağlı kalınmaktadır.

bir kavramsal çerçevede incelemeye çalışmıştır. Marx, değer teorisi çerçevesinde mübadele oranlarının nasıl belirleneceği sorusuna yanıt ararken, meta kavramını tanımladıktan sonra, her metanın ikili bir görünümü bulunduğunu vurgulamıştır.

Marx, bu çerçevede her metanın kullanım değeri ve değişim değeri (mübadele değeri) olmak üzere iki veçhesinin bulunduğunu belirtmektedir (Marx, 2005:43). Bu çerçevede bir metanın kullanım değeri, tüketici ve tüketilen şey arasındaki ilişkinin bir yansımasıdır. Başka bir şekilde söyleyecek olursak, bir metanın faydalı olması, o metanın kullanım değeri görünümü almasına yol açmaktadır. Marx'a göre bir şeyi faydalı kılan özel niteliklerin bu malın yararlı niteliklerini ayırmak için gereken emek miktarı ile belirli bir bağlantısı yoktu. Bir metanın kullanım değeri, ancak tüketim süreci içinde ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda bir metanın kullanım değerine sahip olması, çok özel bir durumu ifade etmez; her çağda ve her toplumsal yapıda insanların tükettiği her şeyin belli bir kullanım değeri mevcuttur. Bir malın kullanım değerinin olması, o malın üretimi ve değişimi için bir ön koşul olmasına rağmen, kullanım değeri, tüketici ile tüketilen nesne arasında bir ilişki olduğu için bir toplumsal ilişki değildir. Bu nedenle Marx, kullanım değerini, sosyal bir ilişkiyi doğrudan temsil etmediği için ekonomi politiğin kapsamı dışında tutmuştur (Desai, 2009:22).

Metaların karşılıklı mübadele değerine sahip olmaları, onların yegane niteliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda mübadele değeri, metaların birbirleri arasındaki niceliksel ilişkiler biçiminde ortaya çıkar. Diğer bir anlatımla mübadele değeri, belli bir miktarda başka meta ya da metalar karşılığında bir metadan ne miktarda alınabileceğinin bir oranıdır. Mübadele değeri, mallar arasındaki bir nicelik ilişkisi olarak görünürken, aynı zamanda meta sahipleri arasındaki sosyal ilişkilerin dışı vurulmuş şeklidir. Metaların mübadelesi, aslında üreticilerin emek ürünlerinin mübadelesidir; bu açıdan mübadele değerinin anlamı, özel ve bağımsız bir işbölümünün var olduğu bir toplumda, mübadele edilen metaların insan emeği ürünü olduğudur (Sweezy, 2007: 27). Emek harcanarak bir maddeyi faydalı bir nesne, ürün durumuna getirdikten sonra bu ürünlerin mübadele edilmesi yolu ile emek ve ürün toplumsallaşır.

Tüm iktisadi kategorilerin toplumsal ilişkileri temsil etme gerekliliği, dolaysız bir biçimde mübadele değerinin altında yatan değeri ifade eden emek üzerine Marx'ın araştırma yapmasına neden olmuştur. Bu bağlamda emeğin de, birincisi kullanım değerine ve ikincisi de ürettiği malın değerine karşılık gelen iki yönü vardır. Bir metanın faydası, yarattığı ürünün değeri şeklinde ifade edilen emeğe ya da bu ürünün kullanım değerine sahip olmasını sağlayan emeğe yararlı emek denir. Fakat kullanım değerinin ortaya çıkmasında yararlı emeğin yanı sıra, doğa da katkıda bulunur (Sweezy, 2007: 38).

Herhangi bir metanın kullanım değerinden soyutlanması, metanın sadece değer (ya da mübadele değeri) olmasına yol açar. Buna benzer bir biçimde, emeğin yararlı niteliğini soyutlarsak, geriye kalan, insanın emek gücünün harcanmasından başka bir şey değildir. Tüm farklı harcama biçimleri mevcut iken, değişmeden kalan emek gücü, değişik düzey ve biçimlerde harcanmadan önce belirli bir gelişim düzeyine erişmesi gerekmektedir. Bu anlamda metanın değeri, soyut insan emeğini, genel olarak insan emeğinin harcanmasını ifade eder (Sweezy, 2007: 40).

Genel olarak bakarsak, Marx, kullanım değeri üretmek için harcanan emeğe somut emek demektedir. Ancak metalar birbiriyle mübadele edilmeye başlandığında, metalarda temsil edilen emek somut emek olmaktan çıkar ve soyut emek konumuna gelir. Emek, burada artık çalışan insanların ortak faaliyeti olur ve tüm emek soyut emek biçimini alır. Marx'a göre soyut emek, mübadele değerini yaratan özgül bir emek türüdür³ (Sweezy, 2007: 42).

³ Emeğin soyut emek biçimini alması, malların içinde temsil edilen dolaysız emek ile dolaylı emeğin birbirine karışmasına yol açmaktadır. Dolaysız emek gücü, işçinin üretim faaliyeti sırasında doğrudan doğruya harcadığı emek zamanı, dolaylı emek gücü ise üretim faaliyetlerinde kullanılan üretim araçlarının içerdiği emek zamanı ifade etmektedir. Bu anlamda metaların değeri, metaların üretim tekniğinin gerektirdiği dolaysız ve dolaylı emek gücü toplamı ile belirlenmekte ve teknolojik gelişmeye bağlı olarak değişmektedir.

Her türlü emeğin soyut emeğe indirgenmesi, toplumsal ihtiyaçlara ve toplumsal ilişkilere göre bir işten bir başka işe aktarılabilen veri bir zamanda emek gücünün arkasında yer alan özel şekillerin ve toplumun servet yaratan kapasitesinin gelişiminin neye bağlı olduğunu açıkça görmemizi sağlar. Bu yaklaşımın, yani soyut emeğin ortaya çıkması, kapitalist üretimin genel yapısı ile yakından ilişkilidir⁴.

Her toplumsal yapıda emeğin üretimde kullanılması ve malların toplumun üyeleri arasındaki bölüşümü önemlidir. Burada önemli olan, bu üretken nitelikte ve bölüşüme dayalı faaliyetlerin örgütlenmesi ve gerçekleştirilmesinin değişikliğe uğrayıp uğramamasıdır. Bu çerçevede mübadele değeri, meta üreten bir toplumda üretken faaliyetlerin dağılımını yöneten yasaların bir ifadesidir. Bu yasaların doğasını keşfetmek, değer teorisinin görevidir ve bu anlamda değer teorisi, ekonomi politığın başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

Metalar, birbirleriyle belirli oranlar çerçevesinde mübadele edilir ve toplumun kullanılabilir toplam emek gücünün belli bir bölümünü masseder. Marx, mübadele değerinin ve emek zamanın oranları arasında tam bir benzerlik olduğunu varsaymıştır. Bu noktada, meta üretiminde harcanan emek miktarı metanın değerini belirliyorsa, nitelikli emek ve niteliksiz emeğin üretim sürecine ve dolayısıyla mübadele değerine katkısı da incelenmesi gereken bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Marx, bu noktada sıradan bir işçinin, özel bir gelişime uğramadan ortalama olarak sahip olduğu basit emek gücü harcamasına basit ortalama emek diyerek, bu çerçevede nitelikli emeğin dönüştürülebileceği ortak bir payda yaratmıştır. Bu anlamda basit ortalama emek, aynı zamanda “toplumsal olarak gerekli emek”, yani geçerli olan toplumsal koşullarda gerekli emek, değer bir ölçüsüdür. Dolayısıyla

⁴ Bu yaklaşım, kapitalist üretimin doğasında yer alan ve ilk toplum düzenlerinde ortaya çıkmayan bir emek mobilitesini sağlaması yönüyle önemlidir. Çünkü kapitalist toplum, kendinden önceki toplumlarla kıyaslandığında yüksek bir emek mobilitesine sahiptir. İşçilerin bu çerçevede iş değiştirmelerinin yanı sıra, yeni işçilerin de çalışılacak iş alanlarının azaltılması yerine artmasını sağlayan bir etki yarattığı görülmektedir.

değer, harcanan bireysel emek ile değil, Marx'ın belirttiği toplumsal olarak gerekli emek (sosyal olarak gerekli emek de denmektedir) olarak ifade ettiği toplumsal bir ortalama ile belirlenir. Toplumsal olarak gerekli emek zamanın uzunluğu, emek üretkenliğine göre değişmektedir; bu üretkenlik ise verili bir emek zamanda yaratılan ürün miktarında ifadesini bulur, bu anlamda kullanım değeri ya da fayda ile hiçbir ilgisi yoktur. Marx'a göre değerlerin bir ölçüsü olan toplumsal açıdan gerekli emek, şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Herhangi bir malın değerinin büyüklüğünü, toplumsal olarak gerekli emek miktarı ya da onun elde edilmesi için toplumsal bakımdan gerekli emek zaman belirler. Buna bağlı olarak tek tek her meta kendi türünün ortalama örneği olarak kabul edilmelidir. Bunun için, eşit nicelikte emek içeren ya da aynı sürede üretebilen metaların değeri aynıdır. Bir metanın değeri ile başka bir metanın değeri arasındaki ilişki, birincisinin üretimi için gerekli emek zamanı ile ikincisinin üretimi için gerekli emek zamanı arasındaki ilişki gibidir.” (Marx, 2009a: 51)

Diğer taraftan, basit (niteliksiz) emekten daha vasıflı (nitelikli) emek, daha fazla değer yaratma gücüne sahiptir. Bu noktada iki farklı durum söz konusudur: Vasıflı emek ya sahip olduğu kabiliyet, ya da eğitim anlamında edindiği donanım çevresinde daha üstündür. Bu durum, gerçek hayatta işçiler arasındaki nitelik farklılığının ortaya çıkışını açıklamaktadır. Ancak, işçilerin arasındaki nitelik farklılığının nedenleri üzerine belirtilen bu iki durum, yaklaşım itibarıyla yeni bir sorun ortaya çıkarmaz ve değer anlamında kullanılacak kavramlarla da çelişmez. Marx'ın belirttiği gibi,

“Bir yandan her türlü emek, fizyolojik anlamda, insan emek gücü harcanmasıdır; ve bu, özdeş soyut insan emeği özelliğinde oluşu ile, metaların değerini yaratır ve ona biçim verir. Öte yandan her türlü emek, insan emek gücünün, özel bir biçimde ve belirli bir amaca dönük olarak harcanmasıdır, ve bu somut yararlı emek özelliği ile, kullanım değerlerini üretir.” (Marx, 2009a: 58)

2.2.Marx'ın Artı Değer Teorisi

Marx'ın artı değer teorisi ya da diğer bir şekilde ifade edecek biçimde bölüşüm teorisi, değer teorisinin üzerine kurulmuştur ve bölüşüm teorisi ile değer teorisi bütünleştirilmiştir. Bu çerçevede Marx'ın artı değer teorisinin, kendi değer teorisinin taşıdığı kavram ve ele aldığı konuların üzerine kurulu olduğu söylenebilir.

Kapitalist üretim ilişkilerinin geçerli olduğu toplumsal koşullarda üretim araçlarının mülkiyeti belli bir grup insanın elindedir ve buna paralel olarak da, işleri bir başka grup insan yapmaktadır. Bununla birlikte, yine kapitalist koşullar içerisinde, hem üretim araçları, hem de emek gücü birer meta konumundadır; yani her ikisi de mübadele değerine sahip olmaktadır. Üretim araçlarına sahip olanların kendi aralarındaki ve üretim araçlarına sahip olanlar ile olmayanlar arasındaki ilişki, bir mübadele ilişkisi çerçevesinde cereyan eder. Bunlardan ilki, yani üretim araçlarına sahip olanların kendi aralarındaki ilişki meta üretiminin, ikincisi, yani üretim araçlarına sahip olanlar ile olmayanlar arasındaki ilişki ise kapitalist üretim koşullarının, diğer bir deyişle, kapitalizmin ayırt edici bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada emek gücünün alım ve satımının da kapitalizmin ayırt edici bir özelliği olduğunu söylemek mümkündür (Wolff & Resnick, 2005: 61).

Marx, meta üretimi için gerekli tarihsel koşulların kapitalizmin var olması için gerekli koşullarla özdeş olmadığını ileri sürmüştür (Marx, 2009a: 24). Karın kaynağı olarak sermayenin kendine özgü tarihsel ve toplumsal yapısını anlamakla ilgilenen Marx, bu çerçevede kapitalist olmayan sistemdeki basit meta üretimini ele almıştır. Basit meta üretiminde üretici ürününü, belli ihtiyaçlarını karşılayan ürünleri satın almak için satmaktadır. Burada süreç meta ile başlar, bu metaların satışı yoluyla bunları paraya çevirir ve buradan da parayı tekrar metaya dönüştürür. Bu sürecin ortaya çıkmasında bir kullanım değerinin bir başka kullanım değeri ile mübadelesi,

diğer bir anlamda kullanım değerin nitel farklılığından doğan bir dolaşımın var olması etkili olmaktadır.

Söz konusu süreç sonunda elde edilen meta ile bu sürecin başlangıç aşamasında vazgeçilen meta arasında niteliksel bir fark ortaya çıkmıştır. Marx, bu devreyi “Meta – Para – Meta” olarak isimlendirmiş ve aşağıda yazılı kısaltma biçiminde göstermiştir:

$$M - P - M.$$

Diğer taraftan kapitalist bir sistemde, kapitalist piyasaya para ile girer, bu para ile emek gücü ve üretim araçları satın alır ve üretim gerçekleştikten sonra paraya çevrilecek meta ile birlikte piyasaya giriş yapar. Paranın sermaye olarak dolaşıma girdiği söz konusu bu devre, Marx tarafından “Para – Meta – Para” olarak isimlendirilmiş olup aşağıdaki kısaltma şeklinde gösterilmektedir:

$$P - M - P'$$

Burada devre para ile başlamakta ve yine para ile tamamlanmaktadır. Bu sürecin başındaki ve sonundaki P, yani para miktarı aynı olsa tüm sürecin anlamsız bir hale geleceği açıktır. Bu nedenle kapitalist açısından anlamlı olacak devre, yukarıda yazıldığı gibi, P-M-P' şeklinde olmalıdır. Burada sürecin sonundaki P' değeri, sürecin başlangıcındaki P değerinden büyüktür. (Yani $P' > P$ olmaktadır.) Bu noktada kapitalistin emek gücü ve üretim araçları satın alması için para harcamasının nedeni, yapacağı bu alım nedeniyle sürecin sonunda daha fazla para kazanacak olması, diğer bir deyişle, daha pahalı satmak için almasıdır. Burada P-M-P' dolaşımı, M-P-M dolaşımından farklı olarak, başlangıçta sahip olunan daha büyük bir değerle sonuçlanmıştır (Sweezy, 2007:66).

Marx, P-M-P' dolaşımında, P ile P' arasında parada meydana gelen artışa artı değer adını vermiştir; artı değer kapitalistin, bir kapitalist olarak elde ettiği geliri ifade etmekte ve üretimin amacı haline gelmektedir. Marx'a göre artı değer, kapitalist üretimin ya da aynı anlama gelecek biçimde kapitalist üretim tarzının belirleyici bir veçhesi olması nedeniyle çok önemlidir. Çok daha büyük bir artı değer arayışı, diğer bir biçimde, P ile P' arasındaki farkın daha büyük olması, Marx'a göre bütün kapitalist sistemi ilerleten itici bir güç konumundadır.

Marx, paranın sermaye olarak dolaşımından ortaya çıkan artı değeri yukarıdaki anlatılanlar çerçevesinde gösterdikten sonra, kapitalist üretim koşullarının artı değer yaratan temel özelliğinin, yani P'ye oranla (P') fazlasının dolaşım alanında bulunup bulunmayacağı ile ilgilenmiştir. Bir malın mübadelesi, değerinde ya da değerinin üzerinde veya altında gerçekleşebilirdi. Ancak söz konusu mübadele durumlarının hiçbirinin artı değer yaratmadığını belirten Marx, kapitalizmin artı değer ya da kar doğuran temel özelliğinin dolaşım alanında bulunamayacağı kanısına vardı ve bu anlamda dikkatini üretim alanına çevirdi.

Üretim alanında artı değerın kaynağını bulmak için, öncelikli olarak emek gücünün bir meta olarak değerini analiz etmek gerekmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, emeğin kendisinin değil, emek gücünün bir meta olarak nitelendirilmesidir (Sweezy, 2007: 68).

Kapitalist işçiyi, fabrikaya belli bir günde gelmesi ve işi yapması için kiralar. Bu şekilde kapitalist, işçinin emek gücünü, yani çalışma kapasitesini satın almıştır; fakat emek, işçinin belli bir işte çalışmaya başlaması ile ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda emek gücünü, iş yapma kapasitesi ya da potansiyel emek olarak tanımlamak mümkündür. Emek gücü de bir meta olduğu için, diğer metalar gibi bir değeri olması gerekmektedir. Bir meta olarak emek gücünün değerinin nasıl belirleneceğini Marx, şu şekilde tespit etmeye çalışmıştır:

“Emek gücünün değeri, öteki her metada olduğu gibi, bu özel nesnenin üretimi ve dolayısıyla yeniden üretimi için gerekli emek zamanı ile belirlenir. Emek gücü bir değere sahip olduğuna göre, kendisinde maddeleşmiş ortalama toplumsal emeğin belirli bir niceliğinden daha fazlasını temsil etmez. Emek gücü, yalnızca, bir kapasite ya da canlı bireyin gücü olarak vardır. Bunun sonucu olarak emek gücünün üretimi, bu bireyin varlığını öngörür. Belli bir bireyin emek gücü üretimi, kendisini yeniden üretmesinden ya da varlığının devamından oluşur. Bireyin varlığını sürdürebilmesi için, belli miktarda geçim aracına gereksinmesi vardır. (...) emek gücünün değeri, emekçinin varlığını sürdürmesi için gerekli olan geçim araçlarının değeridir. (...) geçim araçları, emek gücünün çalışan bir insan olarak normal durumunu sürdürmesine yeterli olmalıdır. (...) Öte yandan, zorunlu denilen gereksinmelerin çeşidi ve büyüklüğü, tıpkı bunları karşılama şekilleri gibi, bizzat kendileri tarihsel bir gelişmenin ürünleri olduğu için, ve bu yüzden geniş ölçüde o ülkenin uygarlık düzeyine ve özellikle de özgür emekçiler sınıfının olduğu koşullara ve alıştıkları rahatlık derecesine bağlıdır.” (Marx, 2009a: 173-174)

Kapitalist, elinde bulundurduğu parayla piyasaya gelir ve bu parayla malzeme, emek gücü ve makine satın alır. Satın aldıklarını, piyasaya satılacak bir meta haline getirmek koşuluyla üretim sürecine sokar. Bu noktada üretim sürecinde artı değerın kaynağının ne olduğu ön plana çıkmaktadır; çünkü artı değerin yalnızca metaların dolaşımı yoluyla ortaya çıkmadığı yukarıda belirtilmiştir. Bu bakımdan, üretim sürecine girmeden önce kapitalistin satın aldığı üretim girdilerini incelemek gereklidir.

Üretim süreci içinde kullanılan malzemeler, başlangıçta sahip olduğu değeri üretim süreci sonunda ürüne aktarmasından dolayı artı değerin kaynağı konumunda değildir. Benzer bir süreç, makineler ve/veya binalar için de söylenebilir. Fakat binaların ve makinelerin malzemelerden farkı, değerlerinin ürüne yavaş bir biçimde, veya aşama aşama aktarmalarıdır; yani üretimde kullanılan malzemelerin değeri nihai ürüne tek bir seferde aktarılırken, binaların ve makinelerin değeri nihai ürüne

aşamalar şeklinde ve daha uzun bir süre boyunca aktarılmasıdır. Bu noktada geriye, yalnızca emek gücünün artı değerın kaynağı olması kalmıştır (Dobb, 1975:168).

Kapitalist üretim ilişkilerinin geçerli olduğu bir toplumsal sistem içinde kapitalist, emek gücünü değeri karşılığında satın alır, yani kapitalistin işçiye ödediği ücret, işçinin fiziksel yaşamını sürdürmesi için gerekli tüketim mallarının değerine eşittir. Söz konusu fiziksel yaşamı sürdürmek için gerekli tüketim mallarının değeri, veri olarak alınan bir toplumsal ve tarihi bağlam içerisinde belirlenmektedir.

Örneğin bu değer, diğer bir deyişle işçiye verilen ücret, 6 saatlik çalışma sonunda üretilen ürünün değerine eşit olduğunu kabul edelim. Yani işçi, üretime başladığı andan itibaren geçen 6 saat içinde, kendi geçimlik araçlarını satın almaya yetecek bir değer üretmiş olur. Ancak işçinin üretim süreci bu noktada sona ermez, bu anlamda kapitalist, işçiyi bir işgünü için kiralamıştır ve işin niteliğinde bu uzunluğu altı saat olarak sınırlandıracak hiçbir engel ya da hüküm söz konusu değildir. Bir işgününün uzunluğunu, örneğin 12 saat olarak düşündüğümüzde, bu durumda işçi, geriye kalan diğer 6 saatte de değer yaratmaya devam etmektedir. Fakat bu değer, işçinin kendisinin geçimlik araçları satın almak için harcadığı değerden daha fazladır; bu fazla değer ise kapitalistin sahiplendiği artı değer olarak karşımıza çıkmaktadır (Marx, 2009a: 242).

Kapitalist üretim koşulları içinde işçinin bir işgününde, kendisinin bir günlük geçimlik üretiminden daha fazlasını ürettiği görülmektedir. Yukarıdaki anlatılardan hareketle, işçinin işgünü, gerekli emek zaman ve artı emek zaman olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Bu çerçevede gerekli emeğin ürettiği ürün, işçiye ücret, artı emek zamanında işçinin ürettiği ürün ise kapitaliste artı değer biçiminde gittiği görülmektedir⁵.

⁵ Emek gücünün kullanım değeri ve mübadele değeri arasındaki farkı, yukarıdaki sayısal örnekten hareketle de açıklayabiliriz. Bu bağlamda, emeğin kullanım değeri, 12 saatlik işgününün içerisinde yaratmış olduğu değere eşit iken, mübadele değeri ise, emeğin 6 saatlik çalışması sonucunda elde

Bir meta olarak emek gücünün kapitalist üretim içerisinde kullanım değeri ve mübadele değeri mevcuttur. Kapitalist tarafından üretimde kullanılmak üzere satın alınan emek gücünün kullanım değeri, işçinin fabrika koşulları altında harcadığı zaman içinde yarattığı değere eşittir. Buna karşılık emek gücünün mübadele değeri, emek gücünün değerine, yani işçinin emek gücünü yeniden üretmesi için gerekli olan malların değerine tekabül eder. Bu noktada, emek gücünün kullanım değeri mübadele değerini aşmakta ve ikisi arasındaki fark, kapitaliste artı değer olarak kaydedilmektedir. Marx'a göre bu koşullarda karın kaynağı olan artı değer, kapitalist üretimin hakim olduğu eşitsiz bir sınıf ilişkisinin ve emek gücünün kullanım değeri ile mübadele değeri arasında bir fark yaratması sonucunda ortaya çıkmaktadır (Desai, 2009: 27-29).

Kapitalist olmayan toplumların birçoğunda da, artı değer, üretim araçlarını ellerinde bulunduranların elde tuttuğu gözlenmektedir. Bu noktada kapitalizmin ayırt edici özelliği, artı değer, sızdırılmasının doğrudan doğruya algılanmadığı; bu sürecin sanki iki meta sahibi arasındaki sıradan bir mübadele ilişkisi görünümüne bürünmesidir. İki aynı düzeydeki kişiler arasında düzenlenen iş sözleşmesinin getirdiği yanıltıcılık, bu görüşe paralellik arz etmektedir.

Kapitalist üretim çerçevesinde üretilen bir ürünün toplam değeri, üç kısımda incelenebilir: İlk olarak, üretimde kullanılan malzeme ve makinelerin kullanılan kısımlarının içerdikleri emek zamanı kadar bir değer aktaran “*değişmeyen sermaye*” yer alır. Değişmeyen sermaye (c) harfiyle gösterilir. İkinci olarak, emek gücünün değerini ifade eden ve hem kendi değerine eşit bir değeri, hem de artı değer ürettiği için değer değişimine uğrayan değişen sermaye yer alır. Değişen sermaye (v) harfiyle gösterilir. Üçüncü ve son olarak, artı değer karşımıza çıkmaktadır ve artı değer de (s) harfiyle gösterilir. Bu durumda bir metanın değeri (Sweezy, 2007: 71), şu şekilde ifade edilmektedir:

edilebilmektedir. Kalan 6 saatlik emek gücünün ürettiği değer ise, kapitalistin cebine artı değer olarak girmektedir.

$$\text{Toplam değer} = c + v + s$$

Yukarıdaki eşitlikten hareketle, Marx'ın iktisadi düşüncesi içinde yer alan bazı kavramlar da açıklanma olanağına kavuşmaktadır.

Marx, artı değerin (s) değişen sermayeye (v) oranına “artı değer oranı” adını verir. Artı değer oranı s' şeklinde gösterilir ve

$$s' = s/v \text{ olarak yazılır.}$$

Artı değer oranı, harcanan emeğin hangi oranda gerekli emek ile artı emeğe ayrıldığını göstermektedir. Başka bir deyişle, bir günlük emek gücünün ne kadarının işçiler tarafından emek güçlerini yeniden üretmeleri için harcandığını, ne kadarının ise kapitalist için harcandığını ifade eder .

Emek gücünün yeniden üretimi için gerekli olan malların miktarı veri iken, artı değer oranı iki yolla arttırılabilir⁶: İlk yol, çalışma süresinin (işgünü uzunluğunun) uzatılmasından geçmektedir. Burada gerekli emek zaman sabit kalırken, artı emek zamanın arttığı görülmektedir. Bu yolla işgününün uzunluğundaki artışın sağlanması ile artı değerin arttırılmasına “mutlak artı değer” denir. İkinci yol, emek gücünün yeniden üretimi için gerekli olan malların üretiminde, söz konusu malların değerini azaltan bir teknolojik gelişmenin sağlanmasıdır. Marx, bu yolla artı değerin arttırılmasına ise “görelî artı değer” adını vermektedir.

⁶ Bu artış, yukarıdaki formül vasıtasıyla da görülmektedir: $s' = s/v$ eşitliğinde artışın sağlanması için iki koşuldan en az birinin sağlanması gerekir: Ya paydada yer alan v sabitken s'nin artması; ya da payda bulunan s değeri sabitken paydadaki v'nin artması. Bu koşullar göz önüne alındığında, ilk koşul, mutlak artı değerin artmasını, buna karşılık ikinci koşul ise görelî artı değerin artmasını temsil etmektedir.

Görelî artı değerin oluşumunda, çalışma gününün uzunluğu sabit kabul edilirse, karın kaynağı olan artı değeri, değışen sermayenin (v) değeri azaltan teknolojik gelişmelere bağı olarak artmaktadır. İşçilerin emek gücünün yeniden üretimi için gerekli emek zamandaki bu kısalma, tarımdaki ve işçilerin tüketim mallarını üreten iş kollarındaki emek üretkenliği artışı ile doğrudan doğruya bağlantılıdır (Sweezy, 2007:73).

Metanın toplam değerinden (c+v+s'den) hareketle üretim sürecinde kullanılan toplam sermayeyi oluşturan değışen sermaye (v) ile değışmeyen sermayenin arasındaki ilişkiyi değeri cinsinden ölçen bir başka kavram elde edilir. Marx, bu kavrama “sermayenin organik bileşimi” adını verir ve (q) harfi ile gösterilerek, değışmeyen sermayenin toplam sermayeye oranı biçiminde ifade edilebilir:

$$q = c / c+v$$

Değışen sermaye ile değışmeyen sermaye arasındaki ilişkiyi ifade eden sermayenin organik bileşimi (q), emek gücünün üretim süreci içinde ne ölçüde malzeme ve makine ile donanmış olduğunun bir göstergesidir (Sweezy, 2007:75).

2.3.Kar ve Birikim Süreci

Klasik iktisadi düşünce çerçevesinde kar, iktisadi gelişme süreci ile yakından ilgilidir⁷. A.Smith, işbölümünün önemini görmüş ve işbölümünü üretkenlikteki büyük artışın kaynağı olarak tanımlamıştır. Diğer bir deyişle, işbölümünün gelişimi, emeğin

⁷ Klasik iktisadi düşüncenin kara ilişkin ele aldığı görüşler ve geliştirdiği yaklaşımlar, bu çalışma içinde “Klasik İktisadi Düşünce’de Kar” başlığı altında, A.Smith ve D.Ricardo özelinde ele alınmıştır (Bkz. Bölüm – I).

verimliliğinde bir artış sağlamak ve bu artış da kar oranının düzeyini etkilemektedir. D. Ricardo ise toprak sahiplerinin elde ettikleri rant gelirinin kazanılmamış bir gelir olduğunu, rantın ortadan kaldırılmasının iktisadi faaliyetin herhangi bir alanında zararlı sonuçlar yaratmayacağını vurgulamış ve bu çerçevede ülke içinde oluşan ulusal gelirin karlara giderek daha az bir oranda aktarıldığını göstermiştir. Dolayısıyla rantlardaki artış ve karların azalışı, Ricardo'ya göre iktisadi gelişmenin önünde büyük bir engel olarak görülmüştür.

Gerek Smith gerek Ricardo, krizleri ve arz ya da talep yapısında meydana gelen eksikliklerin ya da fazlalıkların varlığını kabul etmemişlerdir⁸. Ekonomi içerisinde bir işkolunda oluşan herhangi bir fazlanın, başka bir işkolunda ortaya çıkan açığa karşılık geleceğini, bu şekilde oluşan dengesizliklerin nihai olarak azalıp yok olacağını belirtmişlerdir (Parker & Stead, 1991:17).

Farklı sektör ya da iş kollarında faaliyeti sürmesini sağlayan etmen, kapitalistlerin kar arayışıydı. Karların bir sektörde yüksek ve bir diğer sektörde düşük olması durumunda sermaye düşük karlı sektörden yüksek karlı sektöre doğru geçecektir; bu şekilde karlılık⁹ da, aynı düzeyde gerçekleşecektir (Sweezy, 2007:78).

Bu çerçevede klasik iktisadi düşüncenin tartışmadığı nokta, karın kaynağı olmuştur. Gerek Smith, gerek Ricardo ücret, rant ve karın toplumun üç temel sınıfının elde ettiği üç gelir kategorisi olduğunu vurgulamışlardır. Bu bağlamda, ücretler, emeğin geçim maliyeti koşullarında belirlenmekteydi ve rant, bir artık olarak görülüyordu. Karların nasıl belirlendiği konusunda ne Smith'in ne de Ricardo'nun söylediği bir şey yoktu. Marx, bu konuyu ekonomi politiğin önemli bir sorunu olarak gördü. İlk olarak klasik iktisadi düşünce tarafından kabul edilen bir malın fiyatının, o malın değeri tarafından belirlendiğini varsayan ilkeyi kabul ederek işe başlamıştır. Daha sonra, fiyatın ürünün içerdiği toplam emeğe eşit olmasından hareketle, ürünün

⁸ Bu görüş, "Say Yasası" olarak da bilinen "Her arz, kendi talebini yaratır." düşüncesi ile paralellik göstermektedir.

⁹ Karlılık, burada karın sermayeye oranı biçiminde ele alınmıştır.

içerdiği toplam emeği, emek girdisinin, maddi girdinin ve karın içerdiği emek olarak ayrıştırılabileceği sonucuna vardı (Meek, 1967, 133).

Karların içerdiği emeği Marx, emeğin de bir meta olduğunu düşünmesinden hareketle, emek zaman açısından, işçinin ücretini aldığı emek zamanının üzerindeki artı emek zaman olduğunu vurgulamıştır. Bu şekilde Marx, karın kaynağını kapitalist üretim koşulları içerisinde artı emek zaman olarak belirlemekle kalmamış, aynı

zamanda kapitalist karın oluşumunu da klasik emek değer teorisinin terimleriyle de açıklamıştır.

Kapitalist üretim içinde artı değeri yaratan değişen sermayedir. Ancak sermaye sahibinin emek gücünü kullanabilmesi için değişmeyen sermayeye de ihtiyacı vardır. Yani kapitalist, artı değer yaratabilmek için hem değişmeyen hem de değişen sermayeye ihtiyaç duyar. Bu noktada kapitalisti asıl ilgilendiren artı değer oranı değil, kar oranıdır. Kapitalist açısından önemli olan kar oranı, artı değer oranının toplam sermaye harcamalarına oranı ile hesaplanmaktadır. Kar oranı (p) ile gösterilirse, aşağıdaki eşitlik elde edilmektedir:

$$p = s / c + v$$

Kar oranını belirleyen faktörlere baktığımızda, artı değer oranı ve sermayenin organik bileşiminin belirleyici olduğunu görmekteyiz. Çeşitli işlemler sonucunda¹⁰ kar oranını, sermayenin organik bileşimi ve artı değer oranı cinsinden yazmak da mümkün olur:

¹⁰ Paul M. Sweezy, **Kapitalist Gelişme Teorisi**, İstanbul, Kalkedon Yayınları, çev. Gülsüm Akalın, 2007. ss. 75- 76.

$$p = s' (1-q)^{11}$$

Marx, artı değerin ve kar oranının endüstriler ve firmalar arasında genel bir eşitliğinin bulunduğunu varsaymıştır. Emek, ücretin düşük olduğu alandan yüksek olduğu alanlara, benzer şekilde, sermaye de karı düşük alanlardan yüksek alanlara doğru yönelme eğilimi taşımaktadır. Burada artı değer oranı ve kar oranı eşitliğinin, kapitalist üretimin rekabet gücü yaratması yönüyle ortaya çıkan eğilimler ile yakından ilişkilidir.

Kapitalist, elde etmiş olduğu artı değerin büyük bir kısmını ilave sermayeye dönüştürecek biçimde davranmaktadır. Artan sermaye, kapitalistin daha fazla artı değer ele geçirmesini sağlar ve yine bu artı değer ilave sermaye biçimini alır. Bu süreç, sermaye birikimi adı verilen bir süreçtir ve kapitalist gelişmenin temel dinamiğini belirleyen süreç olma özelliğini taşır.

Artı değerin daha büyük bir kısmı, bu anlamda da daha fazla birikim yapma gücü, teknik yöntemleri en ileri ve en yeni biçimde kullanan kapitaliste yönelme eğilimi taşımaktadır. Bu bakımdan temel amacı daha çok kar elde etmek olan kapitalist, rekabet sürecinde yenik düşmemek için sermaye birikimini teknolojik gelişme ile birlikte gerçekleştirmek durumundadır. Kapitalistler arasındaki rekabet, emek gücü verimliliği daha yüksek olan tekniklerin bulunup uygulamaya sokulmasını sürekli özendirir. Kapitalist rekabetin etkilemiş olduğu teknolojinin canlılığı ise, bilimsel bilginin durumuna ve sanayinin bu bilgiyi kullanabilme kapasitesi ile yakından ilişkilidir. Kapitalizme iktisadi gelişme dinamiği kazandıran sermaye birikimi ve teknolojik gelişme süreçlerinin, emek gücü talebi, istihdam, ücretler ve kar oranları üzerinde önemli etkileri vardır (Sweezy, 2007: 85).

Kapitalist gelişmenin temel dinamiğini oluşturan sermaye birikimi süreci, emek gücü talebini arttırıcı bir etki yaratır. Genellikle kapitalizmde, emek gücü arz ve

¹¹ Burada s', artı değer oranını ve q ise sermayenin organik bileşimini göstermektedir.

talebini dengeye getirecek bir mekanizma bulunmadığından, ücretler ve emek gücü değeri arasında bir eşitlik olduğunu söylemek imkansızlaşır. Bunun sonucunda ise, değer yasasının bir meta olarak emek gücünde uygulanmasında belli zorluklarla karşılaşılır (Sweezy, 2007: 91).

Sermaye birikiminin devreye girmesiyle birlikte ücretler, emek talebinin artması ile artış eğilimine girer. Ücretlerde meydana gelen böyle bir artışın etkilerini araştıran Marx, ücretleri kontrol altında tutan şeyin, diğer bir biçimde söylemek gerekirse, ücretleri emek gücü değerine eşit olmasını sağlayan mekanizmanın “yedek işçi ordusu” ya da “yedek ordu”¹² olduğunu belirtmiştir. Yedek ordu, emek piyasasındaki var olan rekabet koşulları nedeniyle ücretleri sürekli bir biçimde aşağı doğru baskılayan işsizlerdir. Yedek ordu, temel olarak kapitalist süreçte yaşanan teknolojik gelişmeler sonucunda emek tasarruf edici teknolojik gelişmelerin yaşanmasından kaynaklanır ve bu durum, aslında kapitalistin sermaye birikimi sürecinde yaşanan ücret artışları karşısında verdiği dolaylı bir cevap niteliği de taşımaktadır. Emek tasarrufu sağlayan teknolojik gelişmelerin yanı sıra, krizler de yedek ordunun büyümesine katkı sağlamaktadır¹³. Bu da kapitalist sistemin kendine özgü bir mekanizması olarak ortaya çıkmaktadır (Desai, 2009:101).

Marx’ın geliştirmiş olduğu yedek ordu yaklaşımı, klasik iktisadi düşünce ile Marx’ın emek gücünün ücret ve değeri arasındaki farklılaşmaya getirmiş oldukları farklı yaklaşımları da yansıttığı görülmektedir. Klasik iktisadi düşünce açısından ücretler ve emek gücünün değeri arasında dengeyi sağlayan mekanizmanın nüfus teorisi olduğu ön plana çıkmaktadır. Ancak Marx, nüfus ile ilgili etkenler üzerinde durmamış, bu bağlamda yedek ordunun ortaya çıkması da, nüfustan bağımsız bir şekilde gerçekleşmiştir¹⁴.

¹² Yedek işçi ordusu ya da yedek ordu yerine, bazen aynı anlama gelecek şekilde “nispi artı nüfus” isminin kullanıldığı da görülmektedir.

¹³ Yedek işçi ordusunun oluşumunda, kapitalist krizlerin önemli bir yeri mevcuttur. Buna göre krizlerin yaşandığı dönemlerde emek gücü talebi, sermaye birikimi sürecinin aksine azalır; azalan emek gücü talebine koşut olarak işsizlik ve işten çıkarmalar da baş gösterir. Bunun anlamı da, yedek ordunun büyümesinden başka bir şey değildir.

¹⁴ Yedek ordunun, Marx’a göre değişmeyen, ve hatta azalan nüfusun söz konusu olduğu durumlarda dahi işlevini çok iyi bir biçimde yerine getirdiğini vurgulamaktadır.

2.4.Kar Oranlarının Düşme Eğilimi

Kar oranlarının düşme eğilimi konusu, Adam Smith'ten bu yana ekonomi politiğin üzerinde durduğu konulardan bir tanesi olduğu gözlenmektedir. Ekonominin gelişmesi gerçekleştikçe kar oranlarının düşeceği beklentisi, klasik iktisadi düşüncede merkezi bir öneme sahiptir. Elbette kar oranlarının düşme eğilimi göstermesi konusunda ortaya çıkan nedenler, farklı iktisatçılara göre değişiklik göstermektedir. Bu çerçevede Adam Smith'e göre ekonomi, karların yüksek olduğu olanakları tüketip kar oranları genel bir düşme eğilimi gösterebilirdi. Benzer bir kar oranlarının düşme eğilimi, David Ricardo'da ise farklı nedenlerle ortaya çıkmaktaydı. David Ricardo'ya göre nüfusun artması, verimsiz ya da esnek olamayan toprakların üretime açılmasını beraberinde getirecek; bu durumda rantların artışı, aynı zamanda karların düşmesini de beraberinde getirecekti.

Marx'ta da bu anlamda Smith ve Ricardo'da olduğu gibi bir kar oranlarının düşme eğiliminin varlığı görülmektedir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, kar oranlarının düşme eğilimi göstermesi konusunda farklı iktisatçılar tarafından farklı temellere dayandırıldığı görülmektedir. Bu anlamda Marx'ın kar oranlarının düşme eğilimi konusunda geliştirdiği temel görüşler, Smith ve Ricardo'nun öne sürdükleri görüşlerden farklı olduğunu söylemek, ilk adımda mümkün görünmektedir. Ancak kar oranlarının düşme eğilimi, ekonomi politiğin, özellikle de Klasik ve Marksist ekonomi politiğin önemli bir konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kapitalist üretim koşulları çerçevesinde daha iyi ve etkin araçlarla üretim yapan işçi, daha fazla mal üretmektedir. Bu durum bir yandan emek verimliliğinin sürekli olarak artması, öte yandan sermayenin organik bileşiminin de artma eğilimine girmesine yol açar. Burada kar oranı formülünü yeniden hatırladığımızda;

$$p = s' (1 - q)$$

Burada artı değer oranı sabit iken, kar oranı sermayenin organik bileşimi ile ters yönlü olarak değişme göstermektedir. Başka bir biçimde ifade etmek gerekirse, sermayenin organik bileşimi artarsa (formülde q artarsa), kar oranı azalır. (formülde p azalır). Marx, işte bu noktadan hareketle kar oranlarının düşme eğilimi içinde bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Kar oranlarının düşme eğilimi göstermesi ve kapitalizmin geleceği hakkında Marx, şunları ifade etmektedir:

“Kar oranı, kapitalist üretimin dürtüsü olduğu için, ondaki düşme, yeni bağımsız sermayelerin oluşumunu yavaşlatır ve böylece kapitalist üretim sürecinin gelişmesi için bir tehditmiş gibi görünür. Bu düşme, aşırı üretimi, spekülasyonu, bunalımları ve artı nüfus ile birlikte artı sermayeyi besleyip büyütür. Bu nedenle Ricardo gibi kapitalist üretim tarzına mutlak gözüyle bakan iktisatçılar, bu noktada onun kendisi için bir engel yarattığını düşünürler ve bu yüzden de bu engeli üretime değil, doğaya (toprak rantında olduğu gibi) bağlarlar. Ama onların düşen kar oranı konusunda duydukları asıl dehşet, kapitalist üretimin, kendisine ait üretici güçlerin gelişmesinde servetin servet olarak üretimi ile hiçbir ilişkisi bulunmayan bir engelle karşılaştığı duygusudur; ve bu kendine özgü engel, kapitalist üretim tarzının sınırlılığını ve ancak tarihsel ve geçici bir niteliğe sahip bulunduğunu doğrular, (...) üstelik belli bir aşamada, kendi gelişmesiyle çatışma haline girdiğine tanıklık eder.” (Marx, 2009b: 215)

Kapitalist gelişme süreci göz önüne alındığında, sermayenin organik bileşimi, teknolojik gelişmelerin sağlanması yoluyla, artan bir eğilim göstermektedir. Bu şekilde kar oranının en azından azalma eğilimi gösterdiği söylenebilir. Ancak artı değer oranında meydana gelen değişmelerin, sermayenin organik bileşiminde meydana gelen değişmelere oransal olarak eşit ya da fazla meydana gelebileceği söz konusu olduğundan, bu durum yalnızca bir eğilim niteliği taşımaktadır (Sweezy, 2007: 102). Diğer bir deyişle, sermaye birikimi ile beraber gerçekleşen teknolojik gelişmenin, artı değer oranını arttıracakı düşünülebilir. Bu durumda artı değer oranındaki artış,

sermayenin organik bileşimindeki artıştan daha hızlı ise kar oranı yükselecektir. Bununla birlikte, kapitalist üretim koşullarının gelişmesi ile beraber sermayenin organik bileşiminin artması da söz konusu olmayabilir: Burada sermaye birikimi ve teknolojik gelişme, değişmeyen sermayenin değerini azaltıp sermayenin organik bileşiminin artmasını engelleyebilir. Böyle bir durumda da açıktır ki, kar oranının düşmesi beklenemez (Meek, 1967: 136).

Yukarıda kar oranları ile ilgili anlatılanlar göz önünde bulundurulduğunda, temel olarak Marx'ın kar oranlarının düşeceğini “sadece” öngördüğü söylenebilir. Bu konuda Marx'ın geliştirdiği düşünceler, kapitalist üretimin sınırsız gelişiminin kendi içinde bazı engellerinin bulunduğunu belirtmesi anlamında değerlendirilebilir.

Marx, azalan kar oranları eğilimini veren altı neden ortaya koymuştur (Marx, 2009b: 206-213). Bunlardan biri dışında¹⁵ kalan beş tanesi, sermayenin organik bileşiminin artmasına izin verip vermediğine veya artı değer oranını yükseltip yükseltmediğine göre sınıflandırılabilir (Sweezy, 2007: 103-104):

i)Emeğin Sömürü Yoğunluğundaki Artış: Marx, bu konu ile ilgili olarak işgününün uzatılması veya toplam işgününün gerekli emek zamanı içerisindeki payının azaltılmasını vurgulamaktadır. Her iki durumda da kar oranı, eskisine kıyasla daha yüksek olmaktadır.

ii)Ücretlerin Emek Gücünün Değerinin Altına Düşmesi: Marx bu konuda kapitalistlerin fırsat buldukça ücret indirimlerinin söz konusu olabileceğine değinmiş, ancak tüm fiyat ve ücretlerin piyasa koşullarında belirlendiğini vurgulamıştır.

¹⁵ Marx, Kapital'in III.cildinin XIV. Bölümünde bu nedenleri, “Zıt Yönlü Nedenler” başlığı altında tartışmış ve bu çerçevede altı nedeni incelemeye almıştır. Ancak bunlardan “Hisse Senetli Sermayenin Satışı” isimli faktör, kar oranlarının düşme eğilimi göstermesini açıklamaktan daha ziyade kar oranlarının hesaplanması ile ilgilidir ve yukarıda incelenmemiştir (Bkz. Marx, 2009c: 213-214).

iii)Değişmeyen Sermaye Ögelerinin Ucuzlaması: Emek verimliliğindeki artış sonucunda makinelerin artan ölçüde kullanılmaya başlanması, değişmeyen sermayenin değerini azaltır.

iv)Nispi Aşırı Nüfus: Yedek işçi ordusunun yarattığı en önemli sonuç, çalışan emek gücü ile rekabet etmek yoluyla ücret oranlarını düşürüp bu yolla artı değer oranını yükseltmektir.

v)Dış Ticaret: Dış ticaret, Marx'a göre, kısmen değişmeyen sermayenin unsurlarını, kısmen de değişen sermayenin satın aldığı yaşam için gerekli ihtiyaçları ucuzlattığı ölçüde artı değer oranını yükselterek ve değişmeyen sermayenin değerini düşürerek kar oranının yükselme eğilimine girmesine yol açmaktadır. Bu nedenle dış ticaret faktörü, zıt yönlü nedenlerle ilgili yapılan sınıflandırmanın her ikisine de dahil edilebilmektedir.

Yukarıda görüldüğü gibi, kar oranlarının azalmasına zıt yönlü sayılabilecek beş faktör Marx tarafından açıklanmaya çalışılmıştır. Marx'ın kar oranlarının azalma eğilimini bu şekilde ortaya koyması, onun kapitalizmin dinamikleri hakkındaki yorumlamalarından (öngörülerinden) ileri geldiği söylenebilir. Kapitalizmde devrevi dalgalanmalar ve krizler mevcuttur; ancak bütün bunlar devamlı bir büyüme ve kısmen de düşme eğilimine sahip bir kar oranı ile bir arada bulunur. Diğer bir deyişle, Marx'a göre kapitalizm büyümekte ve bu büyüme sürecine çelişkili bir biçimde krizler ve dalgalanmalar eşlik etmektedir. Burada kar oranlarının düşme eğilimi bulunmaktadır, ancak bu düşme eğilimini durduracak ya da öteleyecek belli başlı karşı eğilimler de mevcuttur. İktisadi gelişme ve kapitalist sistem açısından kar oranlarının azalma eğilimini değiştirmek için kapitalistlerin sürekli çaba harcayacakları açıktır. Kapitalistlerin bu çabasında en önemli aracı ise teknolojik gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalist gelişme süreci içinde sermaye birikimi yolu ile gerçekleştirilen teknolojik gelişme, bir yandan emeğin üretken gücünü, yani emek

verimliliğini sürekli olarak arttırırken, diğer yandan da kar oranlarının azalmasını da sürekli olarak engelleme eğilimi taşımaktadır. Bu anlamda teknolojik gelişme, kar oranını etkilemesi¹⁶ yoluyla da kapitalist gelişmenin temel belirleyicisi konumuna gelmiştir.

¹⁶ Teknolojik gelişme, kar oranlarını etkilemesi yoluyla aynı zamanda bölüşümün de belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEOKLASİK İKTİSADİ DÜŞÜNCEDE KAR

3.1. Neoklasik İktisadın Tarihsel Gelişimi

Neoklasik iktisadi düşünce, genel anlamda 1870'lerden 1920'lere kadar geçen süre içinde, geliştirmiş olduğu fayda-değer teorisi ile Klasik iktisadi düşüncenin emek – değer teorisinde köklü değişmeler yaratan, fakat bunun dışında Klasik iktisadi düşüncenin barındırdığı görüşleri ve birtakım fikirleri ile liberal ideolojii sürdüren iktisatçıların okulu olmuştur. Bununla birlikte, Neoklasik iktisadi düşünce, 1929 Büyük Bunalımı'nı izleyen yaklaşık yarım yüzyıllık dönemde hakim iktisadi görüş olma niteliğini, 20. yüzyılda Keynes'in iktisadi düşüncesine bırakmış, ancak 1980'lerde yeni teorilerin katkıları ile birlikte hakim iktisadi görüş olma niteliğini tekrar geri alarak hakim iktisat görüşü haline gelmiştir.

Klasik iktisadi düşüncenin hemen hemen tümünün İngiliz kökenli düşünürlerden (J.B. Say dışında) oluşmasına karşılık, Neoklasik iktisadi düşünceyi oluşturan iktisatçılar, farklı ülkelerden geliştirdikleri yaklaşımlarını geliştirdikleri görülmektedir ¹ . Neoklasik iktisadi düşüncenin gelişmesinde farklı iktisatçıları arasındaki benzerlik ve farklılıklara rağmen, esas olarak birbirinden farklı dört ekolün ortaya çıktığı gözlenmektedir. Bunlar, Leon Walras (1834 – 1910) ve Vilfredo Pareto (1848 – 1923)'nin öncülük ettiği Lozan Okulu; Alfred Marshall (1842 – 1924) ve

¹ Klasik ve Neoklasik iktisadi düşüncenin ortaya çıkışlarındaki bu ilginç etkenin incelenmesi, aynı zamanda dönemin koşulları içerisindeki kapitalist üretim ilişkilerinin yapısıyla da yakından ilgilidir. Genel anlamda, klasik iktisadi düşüncenin ortaya çıkışı sırasında sınai kapitalizmin İngiltere'nin önderliğinde gerçekleştiği ve henüz ulus ötesi bir genişleme dönemine girmesinin söz konusu olmaması geçerli iken, neoklasik iktisadi düşüncenin ortaya çıktığı dönem açısından sınai kapitalizmin, Batı Avrupa'nın diğer ulus-devletleri ve Amerika kıtasına yönelik bir nevi yayılma dönemine girdiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla neoklasik iktisadi düşüncenin altyapısını oluşturan isimlerin farklı ulus-devletlerden ortaya çıkması da bu bağlam içerisinde düşünülebilir.

William Stanley Jevons'un egemen olduğu İngiliz Ekolü; Carl Menger (1840 – 1921), Friedrich von Wieser (1851 – 1926) ve Eugen von Böhm – Bawerk (1851 – 1914)'in ön planda olduğu Avusturya Ekolü; ve John Bates Clark (1847 – 1938) ile Irwing Fisher (1867 – 1947)'in öncülük ettiği Amerikan Ekolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu ekoller arasındaki farklar, temel olarak vurgulanan konular ve bu konuları ele alış biçimlerinde görölmektedir. Neoklasik iktisadi düşünce açısından söz konusu ekoller içinde Menger ve Jevons'un temel eserleri olan *Theory of Political Economy* ve *Principles of Economics*, 1871'de, Walras'ın temel eseri *Elements of Pure Economics* 1874'te, Marshall'ın temel eseri *Principles of Political Economy* ise 1890 yılında yayımlanmıştır (Obrinsky, 1978:57).

Klasik iktisadi düşüncenin oluşumu, daha çok sınai kapitalizmin başlangıcına denk gelmektedir. Bu noktada Klasik iktisatçılar, üretim ile beraber toplumun iktisadi yapısını da inceliyor, değer ve bölüşüm ile ilgili temel konuları toplumun iktisadi yapısına uygun olan bir temelde açıklıyorlardı. Toplum yapısının bütünü ile ilgili iktisadi şartların belirlediği değer anlamında, nesnel bir reel değer teorisi olan mübadele değeri teorisini oluşturmuşlardı. Ancak 19. yüzyılın sonunda, özellikle Karl Marx tarafından getirilen kapitalizme yönelik şiddetli eleştiriler, klasik iktisadi düşüncenin değer teorisini savunmayı olanaksız kılmıştı. Bu çerçevede Marx, klasik emek – değer teorisinin araçları ile kapitalizmin mübadele yasalarının, emek ürününün tümünün emeğe gitmesini önlediğini, artı – değerın kapitalist tarafından ele geçirildiğini ve bölüşümün bu niteliğinin kapitalizmin ortaya koymuş olduğu yasalardan doğması dolayısıyla sistemin sürdürülemez olduğunu öne sürmüş ve sisteme getirilecek olan reformların sistemin devamlılığı için herhangi bir biçimde mümkün olmadığını belirtmiştir. Var olan düzeni sürdürebilmek için klasik değer teorisinde bir değışmenin kaçınılmaz olması, neoklasik değer teorisinin oluşmasına da zemin hazırlamıştır (Hunt, 2005:318).

19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan bu gelişmeler, Neoklasik iktisadi düşüncenin ortaya çıkması açısından değer kavramını yeni bir açıdan

değerlendirmeye götürmüştür. Bu bağlamda klasik iktisadi düşüncede ön plana çıkan nesnel reel değer, neoklasik iktisadi düşünce ile yerini öznel reel değer teorisine bırakmıştır. Bu yeni değer teorisinde fayda ön plana alınmış ve rasyonellik (akılcılık) temelinde insan davranışlarının psikolojik temeli üzerinde iktisadi incelemeleri önemli bir belirleyici konumuna geliyordu (Blaug, 1996:426).

Klasik iktisadi düşünce, toplumda üçlü sınıf ayrımını – kapitalistler, toprak sahipleri ve işçiler - kabul etmiş, bu ayrıma dayanarak toplumsal – tarihsel bir yaklaşım geliştirerek iktisadi konuları incelemiştir. Buna karşılık neoklasik iktisadi düşünce, geliştirmiş olduğu öznelci (subjektivist) yaklaşımı ile klasik iktisadi düşüncenin benimsemiş olduğu bu toplumsal sınıf yapısını terk ediyor, toplumu bireyler topluluğu olarak görerek ayrıştırıyordu. Dolayısıyla neoklasik iktisadi düşüncenin hareket noktası birey, ulaştığı yer ise toplumsal ve ekonomik dengedir. Neoklasik iktisadi düşüncenin analiz birimi (konusu) olan bireyler, tüketim ile ilgili karar aldıkları zaman tüketicisi, üretim ile ilgili karar aldıkları zaman ise üretici olarak ortaya çıkmaktadırlar. Burada sınıflar ve üretim kesiminin yerini, üretici – tüketici ayrımı ile bireysel tüketim ve üretim kararları almaktadır. Klasik iktisadi düşüncenin belirleyici ve egemen olarak gördüğü üretim ilişkilerinin ve üretimin nesnel koşullarının yerini, neoklasik iktisadi düşüncede yerini değişim ilişkileri ve tüketimin öznel koşulları almaktadır. Bu anlayışın doğal bir sonucu olarak, bireyi toplum belirlememekte, tersine bireyin değişmez davranışları toplum üzerinde belirleyici bir niteliktedir (Divitçioğlu, 1982:5). Yaklaşım itibarıyla bu farklılığın en açık şekilde, klasik emek – değer teorisinin yerini, tüketimin öznel koşullarından hareket eden fayda – değer teorisinin almasında gözlemek mümkündür (Akyüz, 2009:81).

Neoklasik iktisadi düşüncede değer teorisinin rolü, nispi bir fiyat teorisi sağlamaktır. Bütün malların nispi fiyatlarıyla üretilen ve mübadele edilen miktarların eş anlı belirlenmesi, genel dengenin varlığının merkezi bir sorundur. Değer teorisinin klasik ve neoklasik iktisadi düşünce içerisindeki rolü, gözlemlenen fiyatlar ve miktarların yapısını açıklamaktır. Yaklaşımlardaki ayrılıklar, temel olarak neoklasik

iktisadi düşüncenin statik kaynak dağılımı sorununu, buna karşılık klasik iktisadi düşüncenin ise iktisadi gelişme süreci ile ilgili bir eğilimi vurgulamasıdır (Desai, 2009: 8-9).

Klasik iktisadi düşünceye kıyasla, neoklasik iktisadi düşüncenin içeriğinin farklı ve kapsamının daha sınırlı olduğu gözlenmektedir. Neoklasik iktisadi düşünce, klasik iktisadi düşüncenin inceleme konularının sadece yeni bir bakış açısı ile ele alınmasını değil, bu konulardan bazılarının terk edilerek yerine yeni bazı konuların, yeni bir yöntemle incelenmesini de getirmiştir. Temel olarak bireysel (öznel) davranışlardan hareketle, bazı evrensel kurallar geliştirme yolunda olan neoklasik iktisadi düşünce, klasik iktisadi düşüncenin açıklamaya çalıştığı temel kavramları, toplumsal sınıflar arasındaki bölüşüm, sermaye birikimi ve iktisadi gelişme gibi kavramları inceleme alanı dışında tutmakta, kaynakları ve kaynakların bireyler arasındaki dağılımını veri olarak almaktadır. Klasik iktisadi düşüncenin ön plana çıkardığı kavramların bu yaklaşım çerçevesinde geri plana düşmesi, neoklasik iktisadi düşüncenin mikro – statik düşünme biçimini alması anlamına gelmektedir. Mikro – statik düşünme biçimi, kaynakların ve bölüşümün veri olduğu koşullar altında denge durumunun özelliklerinin incelenmesi ve farklı denge durumlarının birbirleriyle karşılaştırılması şeklinde ortaya çıkar (Akyüz, 2009:83).

Neoklasik iktisadi düşünce içerisinde, özellikle Jevons, Menger ve Walras'ın katkıları ile marjinal fayda ilkesinin, tam rekabet piyasasında mallar arasındaki mübadele değerini belirlemeye yettiği inancı yaygınlık kazanmaya başladığı görülmektedir. Bu şekilde, klasik iktisadi düşünceden farklı olarak neoklasik iktisatçılar, mübadele değerini fayda, diğer bir deyişle kullanım değeri ile açıklamış olmaktadır. Diğer bir anlatımla, neoklasik iktisadi düşünce, klasik kullanım değeri kavramını niceliksel bir hale dönüştürerek fayda – değer teorisi ile buna dayanan bir fiyat teorisi geliştirmiş; kullanım değerini, malların değişim değerini belirleyen unsur haline getirmiştir. Kullanım değerinin niceliksel hale gelmesi, marjinal fayda kavramı aracılığı ile mümkün olmaktadır. Fayda – değer teorisinin temel varsayımı, azalan

marjinal fayda yasasıdır. Burada malların tüketilen miktarları ve faydaları arasındaki bu ilişkiler zevk ve tercih temelinde ele alınmakta, bunların oluşumu ve zamanla nasıl değiştiği ise incelenmemektedir. Bu şekilde ortaya çıkan fayda – değer teorisinde malların değerleri, içerdikleri toplam faydaya değil, marjinal faydaya bağlı olmaktadır. Marjinal fayda, bir malın tüketilen miktarı ile ters orantılı olduğundan, bir mal ne kadar kıt ise, o malın marjinal faydası ve değeri o ölçüde yüksektir. Dolayısıyla kıtlık, malların marjinal faydalarını ve değerlerini belirleyen temel unsur haline gelmektedir. Bununla birlikte Menger, marjinal fayda ilkesinden sonra alternatif maliyet teorisine de varmıştır. Bütüncül bir anlamda neoklasik değer ve bölüşüm teorisi, marjinal fayda veya alternatif maliyet kavramları içerisinde birleştirildiği görülmektedir. Böylelikle zaman ve mekandan bağımsız, genel ve evrensel bir teori kurulduğuna inanılmıştır (Bernstein, 1953:415).

Bu şekilde Bentham, Senior ve Say tarafından temelleri atılan Faydacı Felsefe'nin toplumsal uyum iddiası, diğer bir deyişle faydacılığın ve bireyciliğin ön plana çıktığı bir bakış açısı, iktisat teorisi ile daha fazla bütünleşmiş, aynı zamanda ortaya çıkan neoklasik değer teorisinin, toplumsal – tarihsel koşullardan bağımsız bir biçimde gelişmesine de zemin hazırlamıştır. Neoklasik iktisatçılar açısından bu durumun, içinde yaşadıkları toplumsal koşullardan soyutlanmış teorileri kurmaya sevk ettiği söylenebilmektedir (Obrinsky, 1981:500).

Neoklasik iktisadi düşüncenin kullandığı yöntem, genel hatları ile belirtmek gerekirse, akılcı, soyutlayıcı, tümdengelimci, matematiksel bir statik denge tahlili olarak nitelendirilebilir. Neoklasik iktisatçılar, bu bağlamda iktisadi olguları matematiksel ifadeler ve önermeler ile kesinleştirerek pozitif bilimlere yaklaştırmaya çalışmışlardır. Neoklasik iktisatçılardan Jevons, Walras ve Pareto, bu yaklaşımın benimsenmesinde ön plana çıkan isimler oldukları söylenebilir². Bu yaklaşımın

² Neoklasik iktisatçıların tümü, iktisatta matematik kullanımının faydasına inanmış değildir; Menger, von Wieser, Hayek gibi Avusturyalılar bu yöntemi tercih etmemiş, buna karşılık Marshall ise matematiğin iktisatta faydasının sınırlı olacağını kabul etmiştir (Kazgan, 2006: 118).

faydası (katkısı), iktisadi sorunların kesin ifade vermesi, iktisadi ilişkilerin fonksiyonel bir biçimde açıklama imkanı sağlayarak basitleştirmesidir(Kazgan: 2006:119).

Neoklasik iktisadi düşünce yönteminin bir diğer önemli özelliği, statik dengeyi içermesidir. Denge kavramı Marshall'da kısmi, Walras ve Pareto'da ise genel niteliktedir. Statik denge yaklaşımında zaman, iktisadi süreç dengeye gelinceye kadar geçirdiği aşamalar itibarıyla ihmal edilmiştir. Buradan klasik iktisadi düşünce açısından ön planda olan iktisadi gelişme, neoklasik iktisadi düşünce içinde geri plana düşmüştür. Neoklasik iktisadi düşünce açısından esas sorun, etkinlik sorunudur; diğer bir deyişle, toplam girdi arzı ve üretim tekniği veri iken, üretim kaynaklarının etkin dağılımıdır. Bu çerçevede neoklasik iktisadi düşünce açısından tüketim, fayda ve talep, belirleyici kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada faydayı belirleyen şey, bireylerin tüketim süreci ile ilgili öznel zevk ve seçimleri ile tüketilen mal miktarları, talebi belirleyen etken ise faydadır. Bu anlamda neoklasik iktisat, genel anlamda tüketici için fayda, üretici için kar maksimizasyonu varsayımı altında, üretim kaynaklarının dağılımını inceleyen fiyat ve bölüşüm teorisi niteliğindedir.

3.2. Neoklasik İktisatta Gelir Dağılımı (Bölüşüm Teorisi) ve Kar

Klasik iktisadi düşüncede emek – değer kuramı, neoklasik iktisadi düşüncede yerini fayda – değer kuramına bırakmıştır (Robinson, 1984:47). Neoklasik iktisatçılar, marjinal fayda ilkesinin rekabet koşullarının geçerli olduğu piyasa koşullarında mübadele değerini belirlemeye yeterli olduğu görüşünü benimseyerek, mübadele değerinin kaynağının emek değil, fayda ya da kullanım değeri olduğunu öne sürmüşlerdir. Bireyin iktisadi davranışlarını belirleyen etmen, toplum ve toplumun iktisadi ilişkilerinin belirlediği nesnel koşullar değil, bireyin öznel ve psikolojik tutumudur.

Neoklasik iktisadi düşünce, klasik iktisadi düşüncedeki toplumsal sınıflar üzerinde durmaksızın, toplumu çok sayıda firmadan ve çok sayıda bireyden oluşan bir topluluk olarak görmüşlerdir. Üretim girdileri açısından kapitalist girişimciden, faiz de kardan ayrılmıştır; klasik iktisadi düşüncenin üzerinde pek durmadığı riziko kavramı, neoklasik iktisadi düşünce içerisinde bir hayli önemli konuma gelmiştir. Aynı zamanda, yine klasik iktisadi düşüncenin üzerinde pek durmadığı talep, getiri kanunları, kamu hizmetleri gibi çağın gerektirdiği konuları da neoklasik iktisadi düşünce içerisinde inceleme olanağı bulunmaktadır.

Neoklasik bölüşüm teorisi, fiyat teorisinin bir alt dalı olarak ifade edilmektedir(Tsoufidis, 2010:163). Neoklasik iktisadi düşüncenin hakim olmaya başlaması ile birlikte iktisadi düşüncenin yapısında meydana gelen değişiklikler, üretim yanında bölüşüm sorununun ele alınış yapısı itibarıyla da ortaya çıkmakta, bölüşüm, tamamen farklı nitelikteki bir yaklaşım ile incelenmektedir. Neoklasik iktisadi düşüncede bölüşüm, bir faktör fiyatlandırması sorunu olarak ortaya çıkmakta ve fiyat teorisinin özel bir sorunu olarak incelenmektedir. Ele alınan bakış açısı, bu anlamda bölüşüm ve değer teorilerini bütünleştirmekte, ancak bu bütünleştirme içerisinde bölüşüm sorunu, klasik ve Marksist iktisadi düşüncedeki önemini ve anlamını yitirmektedir. Daha önceki bölümlerde ele alındığı üzere, Klasik ve Marksist iktisadi düşüncede bölüşüm, fiyatlara göre öncelikli olup üretimin teknik ve toplumsal ilişkileri tarafından belirlenmektedir. Gelir paylarının belirlenmesi, sınıfsal bir sorun olmakta; malların mübadele oranlarının belirlenmesinin bir ön koşulu olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan bölüşüm, belli bir zaman dilimi içerisinde oluşan toplumsal artığın sınıflar arasındaki dağılımı olduğu için, bir değişim ve fiyat ilişkisini içermemektedir. Buna karşılık bölüşüm, bir fiyatlandırma sorunu olarak ortaya çıktığı zaman, söz konusu olan durum, değişim ilişkisidir. Neoklasik iktisadi düşünce, faydadan hareketle mal talebine, buradan da faktör talebine ve fiyatına yönelmekte, Klasik ve Marksist iktisadi düşüncenin geliştirdiği yaklaşımı tersine çevirerek, değişim oranlarını, nihai durumda bölüşümden bağımsız olarak belirlemektedir.

Faktör talebi, neoklasik iktisadi düşünce içerisinde marjinal verim teorisi yardımıyla açıklanır. Marjinal verim³ teorisi, bölüşüm açısından faktör talebini ifade etmektedir. Herhangi bir faktörden ne kadar talep edileceği, faktörün marjinal verimine bağlı olarak değişmektedir. Faktör fiyatları, tam rekabet koşullarının geçerli olduğu bir piyasa içerisinde veri olarak kabul edilmektedir. Firmalar ise, bu fiyatlardan sınırsız olarak faktörlere sahip olabilmektedir, ancak faktör talebi, bu anlamda kar maksimizasyonu koşulları göz önünde tutularak gerçekleşmektedir (Akyüz, 2009:85).

Neoklasik iktisadi düşünce, bölüşüm sorununu, bireyler ve faktörler arasındaki bölüşüm olarak iki ayrı şekilde kuramlaştırmaktadır. Gelirin bireyler arasındaki bölüşümü, üretim faktörlerinin bireyler arasındaki dağılımına ve faktör fiyatlarına bağlı olarak belirlenmektedir. Neoklasik iktisadi düşüncede, sınıfsal bir bölüşüm söz konusu olmadığı gibi, bireyler arasındaki bölüşümü belirleyen temel unsur olan üretim faktörlerinin dağılımı sorunu da geri plana düşmektedir. Üretim faktörlerinin dağılımı sorunu, her ne kadar kurumsal etkenler tarafından belirlenmekte olduğu varsayılsa da, söz konusu etkenlerin ne olduğu ve bunların oluşma süreçleri, neoklasik iktisadi düşüncenin incelemesi dışında yer almakta; bu çerçevede sorun, sadece faktör fiyatlarının belirlenmesi sorunu haline gelmektedir. Faktör fiyatlandırması sorunu, toplumsal, tarihsel ve kurumsal etkilerden bağımsız olarak ele alınmakta ve üretimin nesnel koşulları çerçevesinde açıklanmaktadır. Böylece değer teorisinin görmezden geldiği üretimin nesnel koşulları, marjinal verimlilik teorisi çerçevesinde bölüşümü belirleyen temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Hunt, 2005:392).

Bölüşüm sorununa sınıfsal açıdan bakıldığında, üretim faktörlerinin belirli bütünsel kategorilerde toplanarak temel faktör gelirlerini belirlemek ve toplumsal sınıfları, elde ettikleri temel faktör gelirlerine göre tanımlamak mümkündür. Ancak hem üretim faktörlerinin miktarlarının hem de üretim faktörlerinin dağılımının neoklasik iktisadi düşünce çerçevesinde veri olarak ele alınması sebebiyle anlamlı bir

³ Marjinal verim, herhangi bir üretim faktörünün üretimde çok küçük bir birim artırılması karşısında o faktörün üretime yaptığı katkı olarak tanımlanır. Marjinal verim ile birlikte anılan bir diğer kavram da, marjinal ürün hasılatıdır. Marjinal ürün hasılatı ilave faktörün üretime yapmış olduğu “parasal” katkı olarak tanımlanır ve kar maksimizasyonu açısından bir malın marjinal ürün hasılatının, o malın fiyatına eşit olduğu yerde geçerli olduğu göz önünde tutulması gereken önemli bir noktadır.

sınıfsal gelir dağılımı sonuçlarına ulaşamamaktadır. Diğer taraftan, toplumsal sınıfları, elde ettikleri temel faktör gelirlerine göre tanımlayabilmek için öncelikle faktör dağılımının belirlenmiş olması gerekmektedir. Neoklasik yaklaşımda, bu sorunun inceleme konusu dışında tutulması ve analiz biriminin başlangıç noktasının da, sınıflar değil, birey ve faktörlerin alınması nedeniyle, temel faktör gelirlerinin temelinde oluşturduğu sınıfsal gelirleri belirlemek, neoklasik yaklaşımın ancak ötesinde bir düşünme biçimini ön plana çıkarmakla mümkün olabilmektedir (Obrinsky, 1978:56).

Neoklasik yaklaşım, marjinal verim yolu ile faktör talebi ve dolayısıyla faktör fiyatlarını belirleme yolunu benimsemektedir. Buna karşın Marshall, aşağıda belirtilmeye çalışıldığı kadarıyla, arzın da faktör fiyatının belirlenmesinde etken olduğunu öne sürmektedir (Marshall, 1930:63). Temel olarak neoklasik iktisatçılar, marjinal verim analizine dayalı bir faktör talebi analizi geliştirmeye çalışmışlardır. Buna düşünceye göre, eğer faktörlere marjinal verimlerine bağlı bir ödeme yapılırsa ve üretimde ölçeğe göre sabit getiri koşulları geçerli ise, adil ve haklı bölüşümün yapılabileceği öne sürülmüştür. Diğer bir deyişle neoklasik iktisatçılar, her üretim girdisinin ürüne yaptığı katkıya eşit getiri sağladığını, bunun adil ve haklı bir bölüşüm olduğunu, belirli varsayımlar altında toplam hasılanın bütün girdiler arasında paylaşıldığını, geriye hiçbir artık kalmadığını gösteren bölüşüm kuramını oluşturmaya çalışmışlardır. Neoklasik bölüşüm teorisi, faktör gelirlerini birbirlerinden ve üretim miktarının (çıktının) değerinden bağımsız olarak bir arada belirleyebilen tek bölüşüm teorisi olma iddiasını taşıdığı söylenebilir (Walsch & Gram, 1980:205).

Bölüşüm sorunu, üretim faktörleri fiyatlandırması sorunu olarak ortaya çıktığı için neoklasik iktisadi düşüncede fiyat teorisinden bağımsız bir bölüşüm teorisinden söz edilememektedir. Aynı zamanda, faktör fiyatları ile faktörlerin üretim sürecine marjinal katkıları arasındaki eşitliğin, genel anlamda bir bütünlük oluşturduğu gözlenmekteyse de, bütün neoklasik iktisatçılar tarafından bölüşüm sorununa getirilmiş nihai anlamda bir çözüm teşkil etmediğini de belirtmek gerekir. Hem Marshall'ın kısmi, hem de Walras'ın genel denge analizinde, denge durumunda faktör fiyatları ile faktörlerin üretim sürecine yapmış oldukları marjinal katkının değer bazında eşitliği söz konusu

olsa da, bu eşitlikten iki farklı türde önerme türetmek mümkündür. Bu anlamda Marshall ile diğer neoklasik iktisatçılar arasındaki fark da, bu önermeler çerçevesinde ortaya çıkmaktadır⁴. Bu önermeler,

- i) Firma dengesi, faktör fiyatlarının, faktörlerin üretim sürecindeki marjinal katkılarına eşitlenmesini gerektirmektedir,
- ii) Faktör fiyatları, faktörlerin üretim sürecindeki marjinal katkıları tarafından belirlenmektedir.

Söz konusu önermelerden ilkinde vurgulanan temel nokta, firma ve endüstrinin faktör talep fonksiyonlarının belirlenmesidir ve bu açıdan ilk önerme, faktör talep fiyatlarının nasıl belirlendiğini saptamaktadır. İkinci önerme ise, faktörlerin piyasa fiyatlarının faktör talep fiyatları tarafından belirlendiğini vurgulamaktadır. Neoklasik iktisadi düşünce içerisinde denge, yani piyasa dengesi, bir arz-talep sorunu olduğundan ötürü fiyat-marjinal katkı eşitliği fiyatın belirlenmesi sorununun çözümlerinden sadece bir tanesidir. Faktörlerin marjinal verimlilikleri, kullanılan faktör miktarlarına ve nihai anlamda faktör arzına bağlı olduğu için, Marshall'a göre arz koşullarını belirlemeden faktör fiyatlarının belirlenmesi olanaksızdır. Marshall'ın bu şekilde düşünmesinde, faktör arzı koşullarından bağımsız olarak faktör miktarlarının ve faktörlerin marjinal verimliliklerinin saptanamayacağını düşünmesinden ileri geldiği söylenebilir (Obrinsky, 1978: 66).

Neoklasik bölüşüm teorisinin önemli bir niteliği, iktisadi olguları içinde yaşanan toplumsal ilişkilerden soyutlanmış bir biçimde ele almasıdır. Bölüşüm teorisinin temelinde, faktör gelirlerinin faktörlerin kıtlık fiyatları olduğu ve üretimin teknik koşulları ile faktör arzlarının göreceli kıtlığına göre belirlenmesi yer almaktadır. Üretimin teknik koşulları faktör taleplerini, bu da faktör arzı ile birlikte faktör fiyatlarını

⁴ Marshall, diğer Neoklasik iktisatçılardan farklı olarak, bir dereceye kadar Neoklasik iktisadi statik yapısından kurtararak veri kaynakların dağılımı kadar bu kaynakların birikim yoluyla artırılmasının da ekonomik refah üzerindeki etkisini incelemeye yönelmiştir. Kısa ve uzun dönem piyasa dengesinde Marshall'ın üretim maliyetine verdiği önem ve önceliği diğer Neoklasiklerde bulma olanağı yoktur. Bu anlamda Marshall'ın düşüncelerinin, arz yanlı klasik iktisadi düşünce ile talep yanlı neoklasik iktisadi düşünce arasında bir köprü işlevi gördüğü de söylenebilir (Price, 1937:298).

belirlemektedir. Denge durumunda faktörler, marjinal verimleri ölçüsünde gelir elde etmekte, ölçeğe göre sabit getiri koşulunun var olduğu durumda faktörlerin görece gelirleri, faktör arzlarından tamamen bağımsız olarak belirlenmektedir. Faktörlerin katkıları oranında gelir elde etmeleri için gerekli koşul, bütün piyasalarda rekabet koşullarının sağlanmış olması ve üreticilerin kar maksimizasyonu çerçevesinde hareket etmeleridir (Akyüz, 2009:91).

Neoklasik iktisadi düşüncede girişimci, üretim faktörlerini kullanarak bu faktörlere, üretime yaptıkları marjinal katkılarına eşit bir gelir ödemektedir. Toprak sahipleri açısından bu gelir rant iken, işçiler açısından ise ücrettir. Neoklasik yaklaşımda üretim araçlarına sahip kişiler ile bu araçları kullanarak üretim faaliyetini yürüten girişimciler arasında bir ayrım yapıldığı yukarıda belirtilmiştir. Girişimciler, sermayeyi kullanarak bunun karşılığında bir faktör geliri, yani faiz ödemektedirler. Buna karşılık kar, girişimcinin satış hasılatı ile faktörlere yaptığı gelir ödemeleri arasındaki farktır. Neoklasik iktisadi düşünce içerisinde kar olarak adlandırılan gelir, girişimci karı; kapitalist sınıfın elde ettiği toplam gelir ise, girişimci karı ile faiz toplamı olarak isimlendirilen kar olarak karşımıza çıkmaktadır (Henry, 1990:56).

Ölçeğe göre sabit getiri koşullarının mevcut olduğu durumda toplam faktör gelirleri rant, faiz ve ücret toplamı hasılaya eşit olduğundan girişimci karı sıfırdır. Ancak bu durum, girişimcinin bir üretim faktörü olarak yer almadığı durumu temsil etmektedir. Eğer girişimci de bir üretim faktörü olarak üretim sürecinde yer alırsa, girişimci karının bu faktörün üretim sürecine marjinal katkısına eşit olduğunun gösterilmesi gerekir. Bu durumda girişimcinin normal karını bu faktörün marjinal verimliliği ile belirlemek ancak mümkün olabilecektir (Henry, 1990: 57-58).

Eğer girişimci karı pozitif ise ve ölçeğe göre sabit getiri koşulları geçerli ise, girişimcinin de bir üretim faktörü olarak yer alması gerekmektedir. Eğer ölçeğe göre sabit getiri koşulları altında girişimci karı sıfır ise, girişimcinin bir üretim faktörü olarak ele alınmasına gerek yoktur. Burada ölçeğe göre sabit getiri varsayımı, girişimci karının sıfır ya da pozitif olması ile örtüşmekte, ancak girişimcinin rolünün buna

uygun olarak belirlenmesi gerekmektedir (Akyüz, 2009:124). Eğer ölçeğe göre sabit getiri varsayımı geçerli değilse, girişimci bir üretim faktörü olarak tanımlansın ya da tanımlanmasın, girişimci karı ile girişimcinin üretim sürecine yaptığı marjinal katkı arasında bağlantı kurmak olanaksız hale gelecektir. Bu noktada girişimcinin elde edeceği gelir, üretime marjinal katkısından farklı olacak, diğer bir deyişle normal girişimci karını aşacak ya da normal girişimci karın altında kalacaktır. Bu durumda girişimci karı, arta kalan bir gelir niteliğine dönüşecektir. Burada ölçeğe göre sabit getiri varsayımı, toplam hasılanın, temel gelir kategorileri arasında marjinal verimlilik ölçütüne göre dağılımının gerekli bir koşulu olarak ifade edilebilir (Guerrien, 1999:78).

Neoklasik yaklaşım içerisinde kar, sermayenin marjinal verimliliğine eşit olsa bile bu durum karın kapitalistlere gitme nedenini açıklamamaktadır. Söz konusu olan, yalnızca faktör fiyatları değil, sınıfsal gelir paylarıdır ve mülkiyet ilişkilerinden soyutlanarak bu payların belirlenmesi olanaksızdır. Neoklasik iktisadi düşünce içerisinde sınıf tahliline yer verilmediğinden sınıflar arası bölüşüm olgusu ihmal edilmektedir. Bu bağlamda, karı da içerecek bir biçimde, sınıfların üretimden aldıkları payların mahiyetini ve kökenini açıklamada Neoklasik iktisat derli toplu bir sistem yaratamamış, bölüşüm sorunu marjinal verimlilik kuramı ile de çözümlenememiştir (Wolff & Resnick, 2005:154).

SONUÇ

Klasik, Marksist ve Neoklasik iktisadi düşünce çerçevesinde karın tarihsel gelişimi, farklı düşünce okulları çerçevesinde farklı anlamlar kazanmakla birlikte, aynı zamanda iktisadın içerisinde yer alan belli başlı birtakım kavramlar ile de yakın bir biçimde ilişkilendirilmiştir. Söz konusu çalışma kapsamında her iktisadi düşünce okulu, karı farklı biçimde ele alıp incelemiş, karın ortaya çıkması ve gelişim sürecini farklı bir şekilde yorumlamıştır. İktisat teorisinde kar, analitik ve tarihsel gelişme süreci düzeyinde önem taşımaktadır. İktisadi analizin büyük bir kısmı, üretim ve sermaye birikimi yönüyle kar ile açıklanır. Bu çerçevede kar, hem kapitalizmin işleyişi açısından, hem de teorik düzeyde iktisadi düşünce okullarının ele alış biçimleri yönünden önem taşımaktadır.

Kapitalist sistemin gelişmesi ile karın, sandığımızdan da öte, çok sıkı bir biçimde ilişki içindedir. Özellikle ticari kapitalizmden sınai kapitalizme geçiş dönemindeki Batı Avrupa toplumunda gözle görülen iktisadi hayatın değişmesi, genel anlamda sadece kapitalist üretimin niteliksel değişimini vurgulamak yönüyle olmamış; aynı zamanda bu değişim, nicel tarafını da ihmal etmeyecek ölçüde bir gelişim göstermiştir. Sınai kapitalizm ile birlikte üretim ve tüketimde görülen muazzam artışlar, teknolojik gelişmelerin hızlı bir biçimde cereyan etmesi, işletme ölçeklerinin giderek büyümesi, sömürgeciliğin yalnızca askeri faaliyetin ötesinde iktisadi yönünün ağır basmaya başlaması ile birlikte önem kazanması, ticaret hacminde görülen olağanüstü artışlar, etkileri hala yaşadığımız çağ içerisinde bile hissedilebilen gelişmeler olarak sıralanabilir. Bununla birlikte, yukarıda sınai kapitalizmin gelişmesi ile birlikte saydığımız gelişmelerin hepsi, temelde iktisadi etkileri olan gelişmelerdir ve bu anlamda iktisatçıların üzerinde durmasını gerektiren birçok değişkeni içerisinde barındırmaktadır.

Yukarıda sınai kapitalizmin gelişmesine koşut olarak iktisatçıların, ya da genel anlamda iktisat teorisinin üzerinde durmasını gerektiren önemli kavramlardan bir tanesi de kardır. Kar, bu anlamda hem kapitalizmin gelişip yaygınlaşmasında temel

bir motivasyon unsuru, hem de sermaye birikimi yolu ile iktisadi büyümenin önemli bir kaynağıdır.

İktisat teorisinin başlangıcı, Adam Smith'in 1776 yılında yayımladığı "*Ulusların Zenginliği*" isimli eseri ile başladığı kabul edilmektedir. Bu tarih, aynı zamanda klasik iktisadi düşüncenin de doğuşunu temsil etmektedir. Adam Smith, söz konusu eserinde zenginliğin kaynağını araştırmış, İngiliz düşünce geleneklerine bağlı kalarak Hobbes ve Locke gibi düşünürlerin değeri emeğe dayandıran görüşlerini benimsemiş ve emek faktörüne büyük önem vermiştir. Smith, emeği değerin kaynağı olarak görmüştür. Smith'e göre emek, tüm şeylerin ilk fiyatı, onları satın almak için ödenen gerçek satın alma değeridir. Smith, malların değerinin belirlenmesinden önce, bir malın kullanım değeri ve mübadele değeri olmak üzere iki yönünün var olduğunu vurgulamış, bunlardan mübadele değerine ağırlık vermiştir.

Mübadele değerine daha çok ağırlık veren Smith, mübadele değerini önce malların üretiminde kullanılan emek miktarına bağlamış, daha sonra ise sermaye ve doğal kaynakların üretimdeki rolünü de dikkate alarak üretim maliyeti ile açıklamıştır. Buradan hareketle tüm malların fiyatı, mutlaka ücret, rant ve kar bileşenlerinden biri, ikisi ya da üçünden oluşur. Bir mal artan oranda manifaktür ürünü oldukça, ücret ve kar bileşenleri, rant bileşenine oranla büyümeye başladığı belirtilmektedir. Smith'e göre her toplumda ortalama bir ücret, kar ve rant vardır. Bu ortalama miktarlar geçerli oldukları yer ve zamanda doğal ücret, doğal kar ve doğal rant olarak adlandırılırlar. Herhangi bir malın fiyatı bu doğal miktarları ödemeye yeterli olduğu zaman bu mal doğal fiyattan satılmaktadır.

Smith, bir ulusun bir yıllık zaman dilimi içerisinde elde ettiği ürünün, üç temel gelir kategorisi arasında bölüştüğünü; işçilerin ücret, sermaye sahiplerinin kar ve toprak sahiplerinin de rant şeklinde yaratılan gelirden pay aldıklarını belirtmektedir. Tek tek ele alındığında, nasıl her malın fiyatı ya da mübadele değeri, bileşenlerin birbirinden ya da diğerinden veya üç bileşenden oluşuyorsa, her ülkenin toplam yıllık emeğinin ürününü oluşturan malların tümünün toplam değeri de yine aynı üç bileşene

ayrılmak zorundadır ve bunun o ülkede yaşayan çeşitli insanlar arasında, emeklerinin ücreti, sermayelerinin karı ya da topraklarının rantı olarak bölüştürülmesi gerekmektedir. Ücretler, kar ve rant tüm gelirin olduğu gibi, tüm mübadele değerinin de üç temel kaynağıdır. Tüm diğer gelirler, Smith'e göre eninde sonunda bu üç kaynağın birinden ya da diğerinden türetilmektedir. Smith bölüşümü iki yönden ele almış, bir yandan ücret, kar ve rantı fiyat kuramı ile ilişkilendirmiş, öte yandan yaratılan toplam ürünün emek, sermaye ve toprak arasında dağılımını analiz etmiştir.

Kar, Smith'in iktisadi düşüncesinde önemli bir yere sahip olmuş, bu önemi ise Smith, daha çok iktisadi gelişme süreci ile ilişkisi açısından ön plana çıkarmıştır. Smith'e göre iktisadi gelişme sürecinde sermaye artışı sağlanmakta, daha fazla sayıda üretken işçi istihdam edilmekte, bu işçiler daha nitelikli makine ve techizat ile donatılmakta ve işbölümü gelişmektedir; sonuç olarak üretilen mal miktarı artmaktadır. Smith, bu noktada birikim sürecinin getirdiği yararları şüphesiz kabul etmektedir. Ancak iktisadi gelişme sürecinin her zaman bu tür yararları yansıtmayabileceğini vurgulamaktadır.

Sermaye artış oranı ile nüfus artış oranı arasındaki niceliksel fark, Smith'in iktisadi düşüncesinde teknolojik gelişmenin ortaya çıkmasında önemli bir etmendir. Sermaye artış oranının nüfus artış oranından büyük olması, kapitalistlerin görece olarak kıt duruma gelen emeği üretim sürecinde kullanabilmek için birbirleriyle rekabet etmelerine yol açar; bu rekabet, bir yandan ücret oranlarını arttırırken, diğer yandan da kar oranlarının azalmasına neden olur. Diğer yandan Smith'e göre kar oranlarının azalmasına yol açan bir başka etmen de, kapitalistlerin yatırımlarını öncelikli olarak en karlı alanlara yapmalarıdır. Bu açıdan bakıldığında, ekonomi içerisindeki yatırımlar arttıkça kapitalistler giderek daha az oranda kar elde etmeye başlayacaklardır ve sonuç olarak ekonomiye giren her yeni sermaye, daha az oranda kar elde etme eğilimi gösterecektir.

Smith, iktisadi gelişim sürecinin yavaşlamasına ve hatta durmasına yol açan etmenler arasında kar oranının azalmasının önemine işaret etmektedir. Ancak Smith,

iktisadi gelişmeyi yavaşlatıp durdurmasının uzak bir gelecekte olanaklı olabileceğine vurgu yapar. İşbölümünde sağlanan bir artışın ve teknolojik gelişmenin söz konusu olması durumunda verimliliğin artmasından dolayı kar oranının azalmasının engelleneceğini savunan Smith, kar oranlarındaki azalmanın, işbölümü ile engellenip iktisadi gelişme sürecinin durmasının önüne geçilebileceğini öne sürmektedir. Bu anlamda Smith'in iktisadi düşüncesinde kar, sermaye birikimi yolu ile iktisadi gelişme sürecinin önemli bir etmeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Smith'in kar konusunda ortaya çıkardığı kar görüşü, diğer başka iktisatçıları da etkilemiştir.

Klasik iktisadi düşüncenin diğer temsilcisi David Ricardo'da bölüşüm sorunu, iktisadi sorunların incelenmesinde odak noktasında yer almaktadır. Smith'te mevcut olduğu gibi üçlü sınıf yapısını kabul eden Ricardo, ekonomi politiğin konusunun yaratılan değerlerin söz konusu üç sınıf arasında, kar, ücret ve rant şeklinde bölüşümünün yasalarının saptanması olduğunu söylerken, gerçekte bölüşüm olgusunu kapitalizmin dinamiğinin belirleyici unsuru olarak belirtmektedir.

Ricardo'ya göre kar, bir artıktır. Satış fiyatından iki faktörün (ücret ve rantın) payı çıkınca kalan artı (kar) sermaye sahibine kalmaktadır. Ricardo, kar kuramını oluştururken aynı zamanda Malthus'un nüfus kuramından da etkilenmiş, teorisinde Malthus'un nüfus kuramının yarattığı sonuçları kabul ederek iktisadi gelişme sürecini açıklamaya çalışmıştır. Ekonomide ücretler ve rantlar sürekli arttığından karlar düşme eğilimi gösterir. Bu anlamda Ricardo'nun iktisadi düşüncesinde kar, hem ücret ile, hem de rant ile olan ilişkisinden ötürü iki boyutlu olarak irdelenmektedir. Bu çerçevede, ekonominin tamamındaki sermaye birikimi tarımda giderek daha az verimli toprakların kullanılmasına, bu da işgücünün verimliliği ile kar oranının düşmesine yol açmaktadır. Kar, bir yandan birikimin kaynağını, diğer yandan da amacını meydana getirdiği için kar oranındaki düşüş, giderek birikim oranının azalmasına ve sonunda da birikimin ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Diğer bir ifade ile, sermaye birikimi karların düşmesine, bu da birikimin ortadan kalkmasına neden olmakta ve kapitalizm uzun dönemde karın ve birikimin mevcut olmadığı, nüfusun değişmediği durgun bir duruma ulaşmaktadır. Ricardo'nun modeli, Smith'e benzer bir biçimde sermaye birikimi ile bölüşümün karşılıklı ilişkileri üzerine

kurulmuştur: kar sermaye birikiminin kaynağı olmakta, sermaye birikimi ise bölüşümü ve karı belirlemektedir.

Temel amacı kapitalizmin yetkin bir incelemesini yapmak olan Karl Marx, Marksist iktisadi düşüncenin temel ilkelerini “Kapital” isimli üç ciltlik eserinde ortaya koymaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Marx, iktisadi düşüncesinin oluşumunda klasik emek değer kuramını kabul etmiş, ancak emek değer teorisinden yola çıkarak kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde klasik iktisadi düşünceden farklı sonuçlara ulaşmıştır. Bu doğrultuda klasik iktisadi düşüncenin analitik yöntemini ve sonuçlarını eleştiren Marx, bölüşüm ilişkilerini belirleyen temel etmenin üretim ilişkileri olduğunu belirtmektedir. Marx’ın iktisadi düşüncesinde öne çıkan bir diğer önemli gelişme, kapitalizm ile birlikte üretim araçlarının sermaye, emek gücünün de bir meta haline gelmesine paralel olarak, temel bölüşüm kategorileri ücret ve kar olmuştur. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, klasik kuramdaki üç sınıf arasındaki çelişki, Marx’ta kapitalistler ve işçiler olarak iki sınıf arasındaki temel çelişkiye indirgenmiştir. Marx bölüşümü açıklarken, değerden hareketle artık değere, artık değere dayanarak kara ulaşmakta ve genel bir kar oranının nasıl meydana geldiğini gösterdikten sonra değerlerle fiyatlar arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğunu açıklamaktadır.

Marx’a göre artık değer, bir malın değeri ile o malı üretmek için kullanılan faktörlerin değeri arasındaki farktır. Hammadde, yardımcı malzeme ve iş aletleri üretim sırasında kendiliğinden değer artırmadıkları için sabit sermayeyi, işgücü ise hem kendi geçimine yetecek ücret hem de artı değer doğurduğu için değişir sermayeyi oluşturur. Değişen sermayeyi temsil eden işçi sınıfının yarattığı toplam değer ile bu sınıfa kapitalistlerin ödediği ücretler toplamı arasında daima bir fark vardır. Bu yüzden işçiler ürettikleri ürünler toplamının ancak bir kısmını elde edebilirler; aradaki fark işçilerin ürettikleri ürün fazlasını diğer bir ifadeyle artık değeri verir ve bu fazlalık, kapitalist sınıfın kazancı olarak yansımaktadır.

Marx’ın artık değer teorisi, aynı zamanda kar teorisinin de temelinde yer almaktadır. Diğer bir anlatımla, Marx’ın artık değer teorisi, kar teorisine götürmekte ve malların içerdiği emek zaman ile işgücünün değeri arasındaki fark aynı zamanda karı

belirlemektedir. Marx'a göre kapitalist açısından önemli olan artık değer oranı değil, kar oranıdır. Bu çerçevede kar oranını formüle etmeye çalışan Marx, kar oranını belirleyen faktörleri, artı değer oranı ve sermayenin organik bileşimi olarak ifade etmiştir.

Kapitalist üretim koşulları çerçevesinde daha iyi ve etkin araçlarla üretim yapan işçi, daha fazla mal üretmektedir. Bu durum bir yandan emek verimliliğinin sürekli olarak artması, öte yandan sermayenin organik bileşiminin de artma eğilimine girmesine yol açar. Artı değer oranı sabit iken, kar oranı sermayenin organik bileşimi ile ters yönlü olarak değişme göstermektedir. Başka bir biçimde ifade etmek gerekirse, sermayenin organik bileşimi artarsa kar oranı azalmaktadır. Sermaye birikimi ile kar oranının düşmesi için organik bileşimin, artık değer oranından daha hızlı artması gerekmektedir. Ancak artı değer oranında meydana gelen değişmelerin, sermayenin organik bileşiminde meydana gelen değişmelere oransal olarak eşit ya da fazla meydana gelebileceği söz konusu olduğundan, bu durum yalnızca bir eğilim niteliği taşımaktadır. Diğer bir deyişle, sermaye birikimi ile beraber gerçekleşen teknolojik gelişmenin, artı değer oranını arttıracakı düşünülebilir. Bu durumda artı değer oranında görülen artış, sermayenin organik bileşimindeki artıştan daha hızlı gerçekleşiyor ise kar oranı yükselecektir. Bununla birlikte, kapitalist üretim koşullarının gelişmesi ile beraber sermayenin organik bileşiminin artması da söz konusu olmayabilir: Burada sermaye birikimi ve teknolojik gelişme, değişmeyen sermayenin değerini azaltıp sermayenin organik bileşiminin artmasını engelleyebilir. Böyle bir durumda da açıktır ki, kar oranının düşmesi beklenemez. Bu anlamda bakıldığı zaman, Marx'ın kar oranlarının düşme eğilimi yasası, bir anlamda Marx açısından "öngörü" niteliği taşımakta, Marx'ın teorik anlamda ortaya koyduğu bu yaklaşımın temeli pratik anlamda kar oranlarının her zaman düşme eğilimi taşımadığını göstermektedir. Marx'ın kar oranlarının düşme eğilimi göstermesine dair getirdiği açıklamalar, temel anlamda kapitalizmin gelişiminin de kendi içinde belli sınırları olduğunu göstermesi açısından önemli kabul edilebilmektedir.

Marx, klasik iktisadi ekolün tahlil araçlarındaki çelişkiden yararlanarak kapitalizmin mübadele olgusunun emek ürününün tümünün emeğe gitmesini

önlediğini, artı değeri kapitalistin ele geçirdiğini, bölüşümün bu niteliği kapitalizmin yasalarından doğduğu için bu sistemde reformun mümkün olmadığını ileri sürmüştür.

Gerek klasik iktisadi düşünce içerisinde Adam Smith ve David Ricardo'da, gerekse de Karl Marx'ın iktisadi düşüncesinde kar oranlarının düşme eğilimi taşıdığı görülmektedir. Bu doğrultuda, kar oranlarının düşme eğilimi göstermesi konusunda ortaya çıkan nedenler, farklı iktisatçılara göre değişiklik göstermektedir. Smith'e göre kapitalistler arasındaki rekabet, uzun dönemde kar oranlarının düşmesine yol açabilecek iken, kar oranlarının düşme eğilimi, Ricardo'ya göre nüfus artışı ile birlikte verimsiz toprakların üretime açılması sonucu rantların toplam ürün içinden aldığı payın sürekli artmasıyla ortaya çıkmaktadır. Aynı durum, Marx'a göre ise kapitalist üretim ilişkilerinin geçerli olduğu koşullarda sermaye birikimi hızlanırken teknik yeniliklerin emekten tasarruf sağlayıcı yönde gelişmesiyle birlikte, sermayenin organik bileşimini yükseltici yönde işlemesi ile ortaya çıkar. Sermayenin organik bileşiminin yükselmesi ise, kar oranının düşmesi sonucunu verir.

Klasik iktisadi düşünce içerisinde yer alan emek değer teorisi, neoklasik iktisadi düşünce çerçevesinde yerini fayda değer teorisine bırakmıştır. Neoklasik iktisadi düşünce, bölüşümü sadece üretim faktörleri fiyatlarının belirlenmesi olarak görmekte, bireyler arasındaki gelir bölüşümünü etkileyen unsurları bir kenara bırakmaktadır. Bölüşüm sorununa bireysel açıdan bakıldığında, sorunun önemli bir unsuru, faktör dağılımı ve mülkiyet ilişkileri Neoklasik yaklaşımın inceleme alanı dışında kalmakta ve bu nedenle bireysel gelir dağılımına yeterli bir çözüm getirilememektedir. Hem üretim faktörlerinin miktarlarının hem de bunların dağılımının Neoklasik yaklaşımda veri olarak alınması ve hareket noktası olarak sınıfların değil, üretim faktörlerinin göz önünde bulundurulması anlamlı bir sınıfsal gelir dağılımı çözümlemesinin ortaya konulamamasına neden olmuştur. Bölüşüm sorunu üretim faktörlerinin fiyatlandırılması sorunu olarak ortaya çıktığı için Neoklasik yaklaşımda fiyat kuramından bağımsız bir bölüşüm kuramından bahsedilememektedir.

Bu çerçevede Neoklasik iktisatçılar, her üretim girdisinin ürüne yaptığı katkıya eşit getiri sağladığını, bunun adil bir paylaşım olduğunu, belirli varsayımlar altında

toplam ürünün bütün girdiler arasında paylaşıldığını, geriye hiçbir artık kalmadığını gösteren bölüşüm kuramını kurmaya çalışmışlardır. Neoklasik yaklaşıma göre, piyasa mekanizmasının varlığı, hem kaynak dağılımı hem de bölüşüm açısından en etkin çözümü sağlamaktadır. Neoklasik bölüşüm teorisi, üretim faktörlerinin gelirlerini birbirlerinden ve net çıktının (ürünün) değerinden bağımsız olarak, eş anlı belirleyebilen tek bölüşüm teorisi olma iddiasındadır.

Neoklasik bölüşüm teorisinin en önemli özelliklerinden bir tanesi, ekonomik olguları toplumsal ilişkilerden bağımsız olarak ele almasıdır. Bu teorinin temeli, ücret ve karın işgücü ve sermayenin kıtlık fiyatları olduğu ve üretimin teknik koşulları ile faktör arzlarının göreceli kıtlığına göre belirlendiğinde yer almaktadır. Denge durumunda faktörler, marjinal verimleri ölçüsünde gelir elde etmekte; ölçüğe göre sabit verim ve ikame esnekliği bire eşit olduğu zaman faktörlerin göreceli gelirleri faktör arzlarından tamamen bağımsız olarak belirlenmektedir.

Neoklasik iktisadi düşüncede girişimci, üretim faktörlerini kullanarak bu faktörlere, üretime yaptıkları marjinal katkılarına eşit bir gelir ödemektedir. Toprak sahipleri açısından bu gelir rant iken, işçiler açısından ise ücrettir. Girişimciler, sermayeyi kullanarak bunun karşılığında bir faktör geliri, yani faiz ödemektedirler. Buna karşılık kar, girişimcinin satış hasılatı ile faktörlere yaptığı gelir ödemeleri arasındaki farktır. Neoklasik iktisadi düşünce içerisinde kar olarak adlandırılan gelir, girişimci karı; kapitalist sınıfın elde ettiği toplam gelir ise, girişimci karı ile faiz toplamı olarak isimlendirilen kar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan neoklasik iktisadi düşünce içinde kar ve faiz ayrımının yapıldığı söylenebilmektedir.

Neoklasik iktisadi düşünce bölüşüm teorisini sadece faktör fiyatlarının belirlenmesi çerçevesinde temellendirmekte, bireyler arasındaki gelir bölüşümünü etkileyen unsurları bir kenara bırakmaktadır. Bölüşüme bireysel açıdan bakıldığında, sorunun önemli bir unsuru, faktör dağılımı ve mülkiyet ilişkilerini Neoklasik iktisadi düşünce çerçevesi içinde inceleme alanının mevcut olmaması ve bu nedenle bireysel gelir dağılımına yeterli bir çözüm getirilememesidir. Bölüşüm olgusunda önemli olan

faktörlerin fiyatlandırılması değil, sınıfsal gelir paylarıdır ve mülkiyet ilişkileri ihmal edilerek bu payların belirlenmesi olanaksızdır. Neoklasik iktisadi düşünce içerisinde sınıf tahliline yer verilmediğinden sınıflar arası bölüşüm ihmal edilmektedir. Bu bağlamda sınıfların üretimden aldıkları payların mahiyetini ve kökenini açıklamada Neoklasik iktisadi düşünce bütüncül bir sistem yaratamadığı, bölüşüm sorununu marjinal verimlilik kuramı ile de çözümleyemediği ifade edilebilir. Bölüşümün normatif bir nitelik arz etmesi evrensel ve tutarlı bir bölüşüm modelinin gelişememesine neden olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Yılmaz, **Sermaye, Bölüşüm, Büyüme**, Ankara: Eflatun Yayınevi, 2009.

ANIKIN, Andrey V., **Bilimin Gençlik Çağı: Marx Öncesi Siyasal İktisat**, çev. Aydemir Güler, İstanbul: Yazılama Yayınları, 2008.

ASPROMOURGOS, Tony, "*On the Origins of the Term Neoclassical*", **Cambridge Journal of Economics**, vol.10, no.3, 1986.

ASPROMOURGOS, Tony, **On the Origins of Classical Economics : Distribution and Value from William Petty to Adam Smith**, London: Routledge, 1996.

BERNSTEIN, Peter L., "*Profit Theory : Where do We Go from Here?*", **The Quarterly Journal of Economics**, vol.67, no.3, 1953.

BLADEN, V.W., **From Adam Smith to Maynard Keynes: the Heritage of Political Economy**, Buffalo: University of Toronto Press, 1974.

BLAUG, Mark, **Economic Theory in Retrospect**, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

BLISS, C.J., **Capital Theory and the Distribution of Income**, Amsterdam: North – Holland Pub., 1975.

BOTTOMORE, Tom (der.), **Marksist Düşünce Sözlüğü**, çev. Mete Tunçay (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

BRADLEY, I. & HOWARD, M.C., **Classical and Marxian Political Economy: Essays in Honour of Ronald L. Meek**, London: Macmillan, 1982.

BREWER, A., "*Rent and Profit in the Wealth of Nations*", **Scottish Journal of Political Economy**, vol.42, no.2, 1995.

COLANDER, David, "*The Death of Neoclassical Economics*", **Journal of the History of Economic Thought**, vol.22, no.2, 2000.

DESAI, Meghnad, **Marksist İktisat Teorisi**, çev.Nail Satlıgan, Ankara: Eflatun Yayınevi, 2009.

_____, **Marx'ın İntikamı**, çev. Gökçer Özgür, Ankara: Efil Yayınevi, 2011.

DICKINSON, H.D., "*The Falling Rate of Profit in Marxian Economics*", **The Review of Economic Studies**, vol.24, no.2, 1957.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer, **Değer, Üretim ve Bölüşüm**, İstanbul: Ar Basım, 1982.

DOBB, Maurice, **Political Economy and Capitalism: Some Essays in Economic Tradition**, London: George Routledge & Sons Ltd., 1944.

_____, **Theories of Value and Distribution Since Adam Smith: Ideology and Economic Theory**, Cambridge: Cambridge University Press, 1975.

DOWD, Douglas, **Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı**, çev. Cihan Gerçek, İstanbul: Yordam Kitap, 2006.

EATWELL, J., "*The Interpretation of Ricardo's Essay on Profit*", **Economica**, vol.42, 1975.

FABRA, Paul, **Capital for Profit : The Triumph of Ricardian Economics over Marx and Neoclassical**, New York: Rowman & Littlefield, 1991.

FERGUSON, C.E., **The Neoclassical Theory of Production and Distribution**, Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

GAREGNANI, P., "*Value and Distribution in Classical Economists and Marx*", **Oxford Economic Papers**, New Series, vol.36, no.2, 1984.

GIDE, C. & RIST, C., **A History of Economic Doctrines: From the Time of Physiocrats to the Present Day**, Boston: D.C. Heath, 1948.

GREEN, F. & SUTCLIFFE, R.B., **The Profit System**, Middlesex: Penguin Books, 1987.

GUERRIEN, Bernard, **Neo-Klasik İktisat**, çev. Ertuğrul Tokdemir, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

HEILBRONER, Robert L., **İktisat Düşünürleri**, çev. Ali Tartanoğlu, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2008.

HENRY, John F., **The Making of Neoclassical Economics**, Boston: Unwin Hyman, 1990.

HODGSON, Geoffrey M., **After Marx and Sraffa: Essays in Political Economy**, New York: St. Martin's Press, 1991.

HOLLANDER, Samuel, **The Economics of Adam Smith**, Toronto: University of Toronto Press, 1973.

_____, **Ricardo-The New View: Collected Essays I**, London: Routledge, 1995.

_____, **Classical Economics**, Toronto: University of Toronto Press, 1992.

HOWARD, Michael, **Profits in Economic Theory**, New York: St. Martin Press, 1983.

HUNT, E.K., **İktisadi Düşünce Tarihi**, çev. Müfit Günay, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2005.

KAUTSKY, Karl, **The Economic Doctrines of Karl Marx**, Connecticut: Hyperion Press, 1991.

KAZGAN, Gülten, **İktisadi Düşünce ya da Politik İktisadın Evrimi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.

KORSCH, Karl, **Karl Marx, Marksist Kuram ve Sınıf Hareketi**, çev. Mehmet Okyavuz, Ankara: Doruk Yayınları, 2000.

KURZ, Heinz D., “*Technical Progress, Capital Accumulation and Income Distribution in Classical Economics: Adam Smith, David Ricardo and Karl Marx*”, **European Journal of the History of Economic Thought**, vol.17, no.5, 2010.

LEBOWITZ, Michael A., “*Marx’s Falling Rate of Profit : A Dialectical View*”, **The Canadian Journal of Economics**, vol.9, no.2, 1976.

LOPES, Francisco L., “*The Ricardo Puzzle*”, **History of Political Economy**, vol.40, no.4, 2008.

MARSHALL, Alfred, **Principles of Economics**, London: Macmillan, 1930.

MARX, K., **Ücret, Fiyat ve Kar**, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, 1999.

_____, **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, 2005.

_____, **Kapital cilt 1**, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 2009a.

_____, **Kapital, cilt 2**, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 2009b.

_____, **Kapital cilt 3**, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 2009c.

MEEK, Ronald L., **Economics and Ideology and Other Essays**, London: Chapman and Hall, 1967.

NAPOLEONI, Claudio, **Smith, Ricardo, Marx**, Oxford : Blackwell, 1975.

O'BRIEN, D.P, "*Ricardian Economics and the Economics of David Ricardo*", **Oxford Economic Papers**, vol.33, no.3, 1981.

_____, **The Classical Economists**, Oxford: Clarendon Press, 1975.

O'DONNELL, Rory, **Adam Smith's Theory of Value and Distribution**, London: Macmillan, 1990.

OBRINSKY, M., "*The Profit Prophets*", **Journal of Post Keynesian Economics**, vol.3, no.4, 1981.

_____, **A Survey of Profit Theory**, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1978.

_____, **Profit Theory and Capitalism**, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1983.

PARKER, D. & STEAD, R., **Profit and Enterprise: The Political Economy of Profit**, London: Harvester Wheatsheaf, 1991.

PEACH, Terry, **Interpreting Ricardo**, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

PRICE, L. L., **A Short History of Political Economy in England: From Adam Smith to Alfred Marshall**, London: Methuen & Co., 1937.

RICARDO, David, **Ekonomi Politîğın ve Vergilendirmenin Temel İlkeleri**, çev. Barış Zeren, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

ROLL, Eric, **A History of Economic Thought**, New York: Prentice Hall, 1952.

RONCAGLIA, Alessandro, **The Wealth of Ideas: A History of Economic Thought**, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

SHAIKH, Anwar, **Kar ve Bunalım**, içinde **11.Tez Kitap Dizisi cilt 1: Bunalım, Azgelişmişlik, Devlet**, İstanbul: Belge Yayınları, 1985.

SMITH, Adam, **Ulusların Zenginliği c.1**, çev. Ayşe Yunus/ Mehmet Bakırcı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1997.

_____, **Ulusların Zenginliği cilt 2**, çev.Mehmet Tanju Akad, İstanbul: Alan Yayıncılık, 2002.

STEEDMAN, Ian, "*Positive Profits With Negative Surplus Value*", **The Economic Journal**, vol.85, no.337, 1975.

SWEEZY, Paul M., **Kapitalist Gelişme Teorisi**, çev. Gülsüm Akalın, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2007.

TSOULFIDIS, Lefteris, **Competing Schools of Economic Thought**, Heidelberg: Springer, 2010.

TUCKER, G.S.L., **Progress and Profits in British Economic Thought : 1650 – 1850**, Cambridge: Cambridge University Press, 1960.

_____, "*Ricardo and Marx*", **Economica**: New Series, vol. 28, no. 111, 1961.

VERDERA, Francisco, "*Adam Smith on the Falling Rate of Profit : A Reappraisal*", **Scottish Journal of Political Economy**, vol.39, no.1, 1992.

WALKER, Angus, "*Karl Marx, the Declining Rate of Profit and British Political Economy*", **Economica**, vol.38, no.152, 1971.

WALRAS, Leon, **Elements of Pure Economics**, London: George Allen & Unwin Ltd., 1965.

WALSCH, V. & GRAM, H., **Classical and Neoclassical Theories of General Equilibrium**, New York: Oxford University Press, 1980.

WOLFF, Richard D. & RESNICK, Stephen A., **Economics : Marxian versus Neoclassical**, Maryland: The John Hopkins University Press, 2005.